

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԴԱՏԱՐԿ ԳԵՐԵԶՄԱՆԸ

Ըստ ինքեան աննշան, եւ մարդկօրէն դատուով՝ զուցէ անարժէք էր նոյն իսկ փաստը, որուն վրայ սակայն հիմնուեցաւ, քսան դարեր առաջ, քրիստոնէական կեանքի ամբողջ շէնքը:

Պարապ գտեր էին գերեզմանը, որուն մէջ հանգչեցուցեր էին, դեռ երկու օր առաջ, իրենց վարդապետին մեռած մարմինը: Միայն այս իրողութիւնը բաւական էր եղած առաքեալներուն մտածումին մէջ պայծառացնելու համար աղօտ ակնարկութիւն մը, զոր իրենց ըրած էր Փրկիչը իր յետ մահու վիճակին մասին: Իսկոյն խորհեր էին թէ պէտք էր յարութիւն առած ըլլար Անիկա: Նման ուրիշ քանի մը պարագաներ եւս, ու արդէն վերջացած էր ամէն բան: Ամենակարճ ժամանակի մը մէջ լուրը շրջան էր ըրած բոլոր անոնց մօտ, որոնք ճանչցեր էին զՅիսուս, և անոր հետ սրտի յարաբերութեան մը մէջ ապրեր: Ու բացի տասներկուքին մէկէն, որ վայրկեան մը միայն վարաներ էր, յետոյ աւելի ուժով սրտապնդուելու համար, ամէնքը բացարձակ իրականութիւն նկատեր էին ըսուածը, ու Քրիստոնէութիւնը վերջնապէս կանգնած էր իր Հիմնադրին յարութեան հաւատքի վրայ:

Տարիներ վերջ միայն, երբ եկեղեցին մտած էր արդէն իր դերին մէջ, տարակոյսը սկսաւ իր գործին, փաստարկումի բոլոր հնարաւոր սպառազինութիւններով պայքարելու համար ափ մը մարդոց բանակով շահուած յաղթանակին դէմ, թէև ի զուր. վասնզի կատարուածը հաւատքի իրողութիւն մըն էր միայն, որուն զգացումը շարունակեց իր տիրական գնացքը դարերուն մէջէն, միշտ աւելի բարձր, միշտ աւելի փառաւոր արդիւնքներու հանդիսադրութեամբ:

Երբ հարցը իմացականութեան պատկանող բանի մը մասին է, միտքը կրնայ դեղելի ճարտարութեամբ ապացուցութեան ճիգին առջև. բայց երբ հոգիին լրութեան հետ գործ ունի ան, ամէն ջանք կը հարկադրուի վար դնել ի վերջոյ իր զէնքը. վասնզի համոզումները կրնան խախտիլ, քայքայուիլ նոյն իսկ ի սպառ. բայց հաւատքը, սիրոյ պէս, հզօր է մահուան չափ:

«Դժուար է հաւատալ Աստուծոյ. բայց աւելի դժուար է չհաւատալ Անոր»։ Թող ներուի՝ մեր քրիստոնէական խղճմտանքին, Քրիստոսի յարութեան խորհուրդին առջեւ՝ փոխ առնելով Վոլդէռի այս վճիռին ձեւը միայն, ըսել թէ դժուար է արդարեւ հաւատալ, բայց ա՛յլ աւելի դժուար է իրօք՝ չհաւատալ անոր։

Հիմակ, երբ ժամանակը բազում դարերու անջրպետով մը կը բաժնէ զմեզ այն օրերէն՝ ուր ապրեցաւ Քրիստոնէութեան առաջին սերունդը, հիմակ որ նոր հովերէ մամէն օր զարնուած մեր սիրտը անկարող է զրեթէ ըմբռնելու հոգեկան այն վիճակը, զոր Առաքեալներն ու իրենց համախոհները կ'ապրէին դեռ արիւնոտ խաչին պատկերովը ամբոխուած իրենց էութեանը մէջ, դժուար է անշուշտ որ ծալուած վարչամակի մը, զգուշութեամբ մէկ կողմ դրուած կտաւներու և գերեզմանի մը թաւալեցուած կափարիչին տեսքը կարենայ մեր միտքը առաջնորդել այնքան նշանաւոր պատահարի մը եզրակացութեան։ Դժուար պիտի ըլլայ գուցէ ընդունիլ նոյն իսկ — ա՛յսպէս մտածենք պահ մը — որ այդ եղելութեան իբրեւ պատմական վաւերագիր ծառայող աւետարանական և առաքելական բնագիրներն ալ, երկրորդական պարագաներու մէջ գէթ իրարու հետ ունեցած իրենց այնքան աննման ու անհամաձայն վկայութեանց ճամբով՝ մեր պատճառաբանութիւնը կարենան յանգեցնել նոյնպիսի հետեւութեան մը...

Բայց ասով կը պարզուի՞ միթէ հանգոյցը։

Եթէ պատճառին ամենէն ճշգրիտ ստուգանիշը արդիւնքն է իրօք, ի՞նչ ըսել ուրեմն երկու հազար տարիներու երկարութեան վրայ ընդ խոր և ընդ լայն իջած ու ծաւալած այն իրականութեան համար, իմացական և բարոյական, ընկերային և քաղաքակրթական յարաճուն այն յառաջդիմութեանց համար, որոնք ամենամեծ մասամբ պտուղն են Քրիստոնէութեան և զայն ոգևորող այն հաւատքին, զոր դատարկ գերեզմանին տպաւորութիւնը արթնցուց և բարձրացուց սիրտերու մէջ։

Կամաւոր կամ ակամայ սխալանքի, այսինքն առասպելի կամ խաբէութեան, տեսիլքի կամ բանդագուշանքի, հրաշալիքային իմացումներու կամ խորհրդապաշտ մեկնաբանութեանց վարկածները, որոնց առջեւ ստէպ անհամաձայն են և կ'ընկրկին նոյն իսկ իրենց հեղինակները, չեն կրցած հերքել յարութեան իրական ճշմարտութիւնը։

Ընդունինք. եթէ յարութեան հաւատքը դժուարութեանց առջև կը դնէ միտքը, անոր նկատմամբ տարակոյսն ու թերահաւատութիւնը անբացատրելի անհեթեթութեան կը տանին մեր մտածողութիւնը։

«Հանդիտութիւնները, զորս շատեր փորձած են մատնանշել այլապէս մեծ մարդոց յետ մահու վիճակին վերաբերմամբ իրենց սիրելիներու հոգեբանական զբոլթեան մէջ, ոչինչ կ'արժեն. վասնզի ծնունդ տուած են, առ առաւելն, խինդի կամ ցաւի կրայոյդ եւ վաղանցուկ ոգեւորութեանց միայն. մինչ առաքեալներուն եւ իրենց համախոհներուն հաւատքի եռանդէն դուրս եկած է Քրիստոսի դատին յաղթանակն ինքնին, այսինքն պատմական Քրիստոնէութեան մը իրականութիւնը ամբողջ։

Խոստովանիլ հարկ է թէ անորակելի ինչ մը կայ այս վերջիններուն մօտ, ներքին անանուն զօրութիւն մը՝ որ կը պակսէր միւսներուն մէջ, և որմէ ծնաւ Քրիստոնէութիւնը քարոզողներուն և տարածիչներուն անվկանդ վստահութիւնը։ Կա՛մ պէտք է ուրանալ, արդարեւ, Նախախնամութիւնը պատմութեան մէջ, և կա՛մ չքաշուիլ ըսելէ թէ զիպուածէն զերիվերոյ բան մը կայ եղածին մէջ. ու այդ ատեն «տեսիւք»ներն իսկ զերբնական նկարագիր մը կը զգենուն, ու նորէն հրաշքին մօտեցած կ'ըլլանք՝ անկէ խուսափելու համար ընտրուած ճամբէն ալ։

Յիսուսի մահէն մինչև Պէնտէկոստէի օրուան առաջին քարոզութեան միջև խոր զիշեր մը կայ, ստուգիւ, որուն չի կրնար թափանցել մեր նայուածքը. բայց դատարկ և ամուլ զիշեր մը չէ ան, այլ զիշերը հրաշալի երկունքի մը։ Երբ պատմութիւնը կը վերսկսի, ուրիշ արեւի մը ներքեւ, ուրիշ հորիզոնի մը առջև, ուրիշ աշխարհի մը մէջ են կարծես մարդիկ։— Քննադատութիւնը պէտք է ի նկատի ունենայ ոչ միայն աշակերտներուն խորունկ եւ խորհրդածեալ հաւատքը իրենց վարդապետին յարութեանը մասին, այլ նաև ու մանաւանդ կրօնական ու բարոյական այն կերպարանափոխութիւնը, որ տեղի կ'ունենայ անոնց մէջ։ Այն ատեն է որ անոնց մէջ առաջին անգամ կ'արթննայ քրիստոնէական զիտակցութիւնը։ Յիսուս կը վերկենցալի անոնց հոգիին մէջ, ու անոնց հետ եւ անոնց միջոցաւ վերստին կը ձեռնարկէ տիեզերական փրկութեան իր զործին։

Ահաւասիկ բեղնաւոր եւ հզօր յարութիւն մը, զոր միշտ բարձրաձայն յայտարարած է պատմութիւնը, եւ որ կը նշանակէ առտրկայական՝ այսինքն իրական վերակենդանացում մը միայն։

Թո՛ղ չառարկուի բնաւ, կը կրկնենք, թէ այդքան մը բաներ կարելի է ըսել բոլոր մեծ մարդոց մասին, աւելի կամ նուազ նշանակելի չափով։ Բոլորովին մասնաւոր եւ ինքնուրոյն է ինչ որ կայ քրիստոնէական փորձառութեան մէջ։ Իսկապէս անվիճելի իրողութիւն է թէ Յիսուս, իր մահէն վերջը, շարունակեց ազդել իր աշակերտներուն վրայ, շահապետեց անոնց զործին, եւ, իր խոստման համեմատ, անոնց մէջ ու անոնց հետ եղաւ միշտ։ Ու անտեսանելի այն ներգործութիւնը, որ չէ դադրած ցարդ և պիտի չդադրի երբեք, հաւատքին համար վերջին ու վճռական ապացոյցն է մահուան վրայ տարուած անոր յաղթութիւնը։

Մարդկային ամէն զիտութիւն չէ՞ որ ի վերջոյ կանգ կ'առնէ ստեղծող Աստուծոյ մը՝ մեր մտածողութեան մէջ անթարգմանելի զործին առջև...»։

Յիսուս պատմութեան մեծագոյն հրաշքն է, ու ասիկա՝ իր յարութեան մը մանաւանդ, որուն հանդիսարանը եղաւ իր դատարկ զերեզմանը։

Ուր որ մարդիկ վերջացած կը կարծէին իր կեանքն ու զործը, նոյն այն տեղը, այդ վիմափոր խողովին մէջ վերանորոգուեցան անոնք զօրաւոր և հրաշալի իրականութեամբ։ Իր կեանքին վկայարանը, ուր «մահուամբ զմահ կոխեաց», վկայութիւնը եղաւ իր անմահութեան։

Տեսան դայն մարդիկ, իրենները, ու հաւատացին. երջանիկներ՝ ամէնքը, որոնք քրիստոնէական կեանքին ճշմարտութիւնը ըմպեցին ըստ իր աղբերակէն։ Բայց ոչ. երանի՜ նաև բոլոր յաջորդ սերունդներուն, «որոց ոչ իցէ տեսեալ և

հաւատասցեն»․ որոնք չեն տեսած աղբիւրը, բայց կը հաւատան․ վասնզի կը տեսնեն անկէ դետահոսօրէն աղբերացած կենդանութիւնը։

Մենք կը հաւատանք թէ Քրիստոս չէ մեռած, ոչ միայն որովհետեւ զիտենք ու կ'ընդունինք թէ սէրը անմահ է, այլ որովհետեւ ամէն օր կը տեսնենք զինքը իր գործին մէջ կենդանի։

Այո՛, եթէ ցորենահասկը շարունակութիւնն ու բազմապատկումն է ցորենահատին, թէ՛ հողում՝ այսինքն զինքը կենսաւորող օրէնքով, և թէ՛ մարմնով՝ այսինքն զինքը կազմաւորող գործարանականութեամբ, Քրիստոնէութիւնը եւս բազմապատիկ անկութեամբ շարունակութիւնն է Քրիստոսի, թէ՛ իբր հոգի, որ աւետարական կեանքին իսկութիւնը եւ զաղափարն է, եւ թէ՛ իբր մարմին, որ քրիստոնէական կեանքին ապրուած փորձառութիւնն է կամ եկեղեցին, «չինուած մարմնոյն Քրիստոսի»։

Ինչպէս, բայց ոչ թէ մեռած և ոչնչացած՝ այլ վերընծիւղումի վիճակին ենթարկուած ցորենահատն է Քրիստոս, ու հասկը՝ անոր այդ անձնութեանն է բողբոջած Հաւատքն ու կեանքը, որ դարբեւէ ի վեր կ'աճին եւ կը բարձրանան ահա իր պարսպուած գերեզմանին հովանիին տակ։

Ատորացած այդ հասկին մէկ մասնիկը, անոր հատիկներէն զէթ մէկն ենք մենք եւս, իբրեւ Ազգ և իբրեւ Եկեղեցի միանգամայն։ Ո՞վ պիտի արգիլէր զմեզ մեր ազգային կեանքի եւ բարոյականի զիտակցութենէն նոյն իսկ հանելէ մեր Փրկչին յարութեան այլապէս սրտապնդիչ եւ սխրալի ապացոյցը...։ Իրեն համար միշտ տանջուած, ու իրեն չարչարակից, մեր հոգիին անառիկ իրաւունքը կը նկատենք իր յարութեան փառակից ըլլալու սուրբ յոյսը, վասնզի մեր մէջ ապրող իր կեանքին ու մեր հաւատքը խանդավառող իր սիրոյն մէջ զինքն է որ կը զգանք ու կը շօշափենք․ մեր վիշտերուն կսկծանքին մէջ իր վէրքն է որ կը համբուրենք, մեր վնասութեան վայրկեաններուն՝ իր ձայնն ու նայուածքն են որ կը խրախուսեն զմեզ, ու իր պարսպուած գերեզմանին առջեւ կամ անոր յուշքովը երբ կ'երգենք իր յարութեան փառքը, ո՛չ թէ պատրանքի մը կամ երեակայական ստուերի մը, այլ կը հաւատանք թէ կենդանի, մեզի կենակից և իբրեւ մեր մէջ անձնաւորեալ գօրութեան մըն է որ կ'ուղղուինք մեր ամբողջ էութեամբը։

* * *

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՍՏՈՒՆՈՅ ՈՐԴԻՆՅՆ ՅԱԽԻՏԵՆԱԿԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ

Ուրբաթ երեկոյն գերեզման զբոսած էր Յիսուսի մարմինը, Կիրակի առաւօտ, կանուխէն, աշակերտները յայտարարեցին թէ անկէ դուրս ելած էր Ան, թէ Քրիստոս ողջ երեցեր էր: Ի՞նչպէս բացատրել այս յանկարծական փոփոխութիւնը. ուրբաթէն մինչև կիրակիի այդ միջոցին ի՞նչ էր պատահեր:

Փրկչին յարութիւնը կը հաստատուի առաքելական քարոզութեամբ ընդհանրապէս (Գործք Գ. 15, Ժ. 10, ԺԿ. 30, Էւն. Հռոմ. Ա. 4, Գ. 24, Զ. 4, Էն. Ա. Պետր. Ա. 3, 27, Գ. 21, Էւն.), բայց աւելի մանրամասնութեամբ՝ Պօղոսի առ Կորնթացիս առաջին թղթոյն մէկ հատուածէն և չորս աւետարաններէն: Այս հինգ վաւերագրութիւնները համաձայն են իրարու հետ պատմելու համար թէ Յիսուս պարտուպառչաճապէս թաղուելէ վերջ՝ վերկենցազեցաւ, թէ իր աշակերտներուն երեւեցաւ նոյն իսկ շատ անգամներ և թէ անոնց տուաւ գերեզմանին վրայ իր յաղթութեանը բացօրոջ համոզումը: Այս է ահաւասիկ զլիսաւոր իրողութիւնը, որուն սերտիւ վկայած է քրիստոնէական նախնական աւանդութիւնը. զայով մանրամասնութեանց, այնքան տարամէտ են անոնք և անհամաձայն միմեանց, որ դժուար պիտի ըլլար դանոնք ամէնքը միութեան մը վերածել այստեղ, թէև կարելի է մեծ զիծերով ներկայացնել հետեւեալ չորս յեղուածները:

1. Ըստ Մարկոսի և Մատթէոսի, միաշարժի արշալոյսին, Մարիամ Մագթաղենացի, Մարիամ Կլէոփայոսի և Սաղովմէ դէպի գերեզման կ'երթան: Մարկոս կ'աւելցնէ թէ այս այցելութեան նպատակն էր խնկել Տէրոջ մարմինը: Փոխանակ այս մանրամասնութեան, Մատթէոս կը պատմէ պահապաններու պարագան, որ իր պատմագրութեան մասնայատուկ է. յետոյ կը նկարագրէ վէմին հրեշտակի մը ձեռքով վեր-

ցուելը երկրաշարժի նմանող սասանութեան մը միջոցին, և ահաբեկումը զինուորներուն, որոնք «եղեն իրրե զմեռեալս»: Այդ վայրկեանին, միշտ ըստ նոյն հեղինակին, այրը արդէն պարապ է, ինչ որ հրեշտակը հաստատել կուտայ կիներուն, խորհուրդ տալով իրենց՝ երթալ Գալիլիա, ուր պիտի տեսնեն Տէրը: Քիչ վերջը, սակայն, կանխելով նախորոշուած այս ժամագրութիւնը, Յիսուս յանկարծ կը պատահի իր այս հաւատարիմ և բարեպաշտուհի սիրելիներուն, ու միևնոյն պատուէրը կուտայ անոնց:

Գալով Մարկոսի պատմածին, անկաարեւը արդէն ծագած եւ վէմը թաւալեցուած կը ներկայացնէ այն պահուն երբ Մարիամ և իր ընկերուհիները գերեզման կը հասնին, բայց «երկոտտարդ մի, զի նստէր ընդ աջմէ կողմանէ՝ զգեցեալ պատմուածան սպիտակ», անոնց կը բացատրէ իրաց վիճակը, ըսելով իրենց որ Երուսաղէմի հիւսիսակողմը երթան: Հանդիպումը արգարե տեղի ունեցաւ, ըստ վկայութեան Մատթէոսի, Գալիլիա բարձրավայրին վերայ, ուր Յիսուս իր աշակերտներուն հրամայեց Աւետարանը քարոզել բոլոր ժողովուրդներուն:

Եթէ ուրեմն մէկ կողմ դնենք երկրորդ համատեսական պատմուածքին եղբակցութիւնը (Մարկ. ԺԶ. 9-20), որ արդէն անհարազատ կը նկատուի և չկայ ձեռագիրներէն շատին մէջ, այս երկու վաւերագիրները կը պարունակեն Տէրոջը յարութեան պատմութեան ալլամերժօրէն գալիլիական յեղուածքը: Խնդիր չի կրնոր ըլլալ բուն հրէաստանեան երեւումներու մասին, վասնզի Քրիստոս սուրբ քաղաքին մօտերը կ'երևի կիներուն, դանոնք ոչ ոք զրկելու համար միայն (Մատթ. ԻԸ. 9-10):

2. Ղուկաս, ընդհակառակն, բոլորովին ուրիշ աւանդութեան մը համեմատ, երուսաղէմի և մայրաքաղաքին անմիջական շրջակայքին մասին կը խօսի (ԻԿ. 1-53): Գալիլիայէն Յիսուսի հետ եկող կիները (ԻԿ. 55, ԻԿ. 10), մանաւանդ Մարիամ Մագթաղենացի, Մարիամ Կլէոփայոս և Յովհաննա (հմտ. Ը. 3), առաւօտուն կանուխ գերեզման կ'երթան Տէրոջը մարմինը խնկելու համար. բայց անոնք վէմը թաւալեցուած կը գտնեն, և երկու

հրեշտակներ, որոնք անոնց կ'իմացնեն իրենց Վարդապետին յարութիւնը: Ուրախութեամբ լիցուած, անոնք խոկոյն առաքեալներուն կը տանին լուրը: Այս վերջինները, գրեթէ ամէնքն ալ, երազանք և շաղիադիտութիւն կը նկատեն ըստածները: Պետրոս, սակայն, գերեզման վազելով՝ աչքովը կը տեսնէ դատարկ այրը, ու ետ կը դառնայ զարմանքի մէջ (համար 11, 22, 34): Մինչոյն կիրակին, իրիկուան գէմ, տեղի կ'ունենայ Յիսուսի հանդիպումը էմմաուսի երկու աշակերտներուն (հ. 13-35), յետոյ Տէրոջ երեւումը տասնութէկին և անոնց տուած պատուէքները (33, 36-49), որուն վրայ հեղինակը իր պատմողութիւնը կը վերջացնէ համբարձման համոռօտ նկարագրութեամբը (հ. 50-53): Յարութեան և անոր յաջորդող երկու գէպքերու այս պատմութեամբը, հակադրութեամբ Մատթէոսեանին, կը ներկայացնէ ուրեմն այլամերժօրէն հրէաստանեան ասանդութիւնը:

3. Զորբորդ Աւետարանը, իրարու հետ կը հիւսէ երկու նախընթաց յեղուածքները (Ի-ԻԱ.): Ըստ այս վաւերագրին, Մարիամ Մագթաղինացի առաօտուն գերեզման կ'երթայ — մօթ էր տակաւին — և կը նշմարէ որ վերցուած է քարը: Փութով կը վազէ այդ մասին տեղեկութիւն տալ Սիմոն Պետրոսի և ուրիշ աշակերտի մը, զոր յանուանէ չի յիշեր Աւետարանը, բայց որ, զիտենք արդէն, ինք Աւետարանին հեղինակն է նոյն խոյ: Պետրոս և Յովհաննէս իրենք ևս կը փութան, և այրը պարտապէս կ'անհետնէ, բայց առանց կողոպտումի որ և է հետքի (Ի. 6-7): Մինչդեռ անոնք ետ կը դառնան (հ. 10), Մարիամ, որ գերեզմանին քով էր մնացեր, կը նշմարէ երկու հրեշտակներ, յետոյ Քրիստոսն ինքնին, առ որ կը խոյանայ, շօշափելու համար զայն, որ սակայն քաղցրօրէն կը մերժէ անոր մեծարանքը, հասկնելով թէ իր երբեմնի ճանչցած երկրաւոր բարեկամը չէ այլևս ինքը (հ. 11-18): Նոյն օրուան իրիկունը, բոլոր աշակերտները, բացի Թովմասէն, երբ փախուած տեղ մը հաւաքուած էին, Յիսուս յանկարծ կ'երևի անոնց մէջ, երկիցս ըսելով. «Ողջոյն ընդ ձեզ» (հ. 19-24): Ութ օրեր ետքը, նորէն կ'երևի տասնութէկին, և, գէպի Թովմաս յառաջանալով,

և այս աշակերտին բերնէն կը խլէ հրճուածից հաւաստիքի սա ճիշդ. «Աստուած իմ և Տէր իմ» (հ. 24-29):

Այսպէս եղան, ըստ Յովհաննէսեան վաւերագրի, հրէաստանեան երեք երեւումները, որոնց շարունակութեանը կը տանի գործին յաւելուածն ընթերցողը ի Գալիլիա, պատմութեամբը հրաշալի ձկնորսութեան (ԻԱ. 1-14), Պետրոսի վերականգնումին (հ. 15-19) և Յովհաննէս կհանքին մասին Յիսուսի զուշակութեան (հ. 20-23): Այս պատմութիւնը կերպով մը բացատրութիւնն է ուրեմն միւս երկուքին, քանի որ Յարուցեալին երեւումները կը զնէ նախ երուսաղէմի և յետոյ Գալիլիոյ մէջ:

4. Գալով Պօղոս Առաքեալին, առանց մասնաւոր տեղ մը յիշատակելու, անիկա կը թուէ Յիսուսի վեց երեւումներն իր աշակերտներուն (Ա. Կորն. ԺԸ. 3-8): Առաջինը՝ Պետրոսի, երկրորդը՝ տասներկուքին, երրորդը՝ աւելի քան հինգ հարիւր եղբայրներու միանգամայն, չորրորդը՝ Յակովբոսի, հինգերորդը՝ նորէն տասներկուքին, վեցերորդը, վերջապէս, իրեն՝ Պօղոսի, որ մինչեւ այն տեսն հալածող էր Եկեղեցիին (հմտ. Գաղ. Ա. 13-16²):

Այսպէս ըլլալով վաւերագրերուն վիճակը, պէտք է հրամարիլ, կը կարծենք, այս չորս զուգահեռական յեղուածքները իրենց մանրամասնութիւններով հանդերձ իրարու հետ համաձայնեցնելու գիտաւորութենէ: Շատ տարամիտութիւններ կան, որոնցմէ կարելի չէ խուսափիլ. այսպէս՝ Մարիամ Մագթաղինացիին ընթացքը առաջին և չորրորդ աւետարաններուն համեմատ, — ինչ որ, սակայն, մեծ շահեկանութիւն մըն ալ ունի պատմութեամբին ամբողջութեան մէջ: Ստոյգ է թէ Ղուկասու և Մատթէոսի հակադրութիւնը աւելի ծանր նկարագիր մ'ունի: Այս հեղինակներէն մին առաքեալները մէկէն կը փոխադրէ Գալիլիա, ուր Յիսուս զանոնք կը տեսնէ իր յարութենէն ետքը առաջին անգամ. զոնէ այս է տպաւորութիւնը զոր համատեսական պատմագրութեան մասին որ և է կանխակալ մտածումէ գերծ ամէն ընթերցող պիտի ունենայ (Մատթ. ԻԸ. 10, 16, 17): Ղուկաս, ընդհակառակն, երուսաղէմի մէջ կը զնէ այս հանդիպումը, Զատիկի կիրակին, երբ Յիսուս կը պատուիրէ

իր աշակերտներուն՝ Երուսաղէմ մնալ, մինչեւ որ ընդունին Ս. Հոգին (ԻԴ. 1, 13, 33, 36, 48, 49. Գործք Ա. 4): Ոչ միայն կ'անգիտանայ զայլիլիական ժամադրութիւնը, այլ կարծես իր պատմադրութիւնէն բացութալէս դուրս կը թողու զայն, ինչպէս հրէաստանական երեւոյթները դուրս են թողուած առաջին Աւետարանէն. երկու հակադիր խմայումներ են անոնք, երկուսն էլ թիւն մը՝ որ անլուծանելի կը մնայ աւետարաններուն մէջ (*):

Բայց եթէ վաւերագիրները անհամաձայն են մէկէ աւելի կէտերու մասին, ատոր համար պէտք է միթէ մերժել անոնց տեղեկագրած զէպքը: Այս կերպով պիտի կարենայինք կասկածելի դարձնել ամենաստույգ իրողութիւններ: Զարմանալու ինչ կայ, երբ մէն մի Աւետարանիչ իր գիտցածը միայն պատմած առնէ, զուգրնթաց միւս տղերքներուն հայթաթած մանրամասնութիւններուն անգէտ լինելուն համար՝ անոնց տեղ չի թողուր իր ներկայացուցած յեղուածքին մէջ: Քննադատին գործը պիտի ըլլայ նկատի առնել բուն գրուածքներուն այս վիճակը և իր կարելին ընել անոնցմէ դուրս բերելու համար կեդրոնական եղելութիւնը, որուն վկայելու համար համաձայն են սակայն ամէնքը:

Սրդ, ըստ չորս հեղինակներուն, Յիսուսի յարութեան ամենէն առաջին վկան եղաւ Մարիամ Մագթաղենայի (Յովհ. Ի. 1. 16): Թերեւս ուրիշ կիներ, որոնք իրեն հետ ելած էին քաղաքէն, ետ մնացած էին ճամբան, եւ անոնք ալ քիչ ետքը տեսան Տէրը այնպիսի պարագաներու մէջ՝ զորս մենք չենք գիտեր, վաւերագիրները այս մասին միարան լուծում մը տուած չըլլալով: Մագթաղենայիէն ետքը, Պետրոս է որ բախտաւոր եղաւ Տէրօջը մէկ երե-

ւումովը (Ա. Կորն. ԺԵ. 5, Դուկ. ԻԴ. 34). Երբ և ո՞ր. չենք գիտեր: Յետոյ կուգան Եմմաուսի երկու աշակերտները (Դուկ. ԻԴ. 13-32). յետոյ, իրիկուան դէմ, տասներմէկը՝ առանց Թովմասի (Դուկ. ԻԴ. 33, 36-48, Յովհ. Ի. 19-23), և եւթ օր աւելի ետքը, նոյնպէս Երուսաղէմի մէջ, տասներմէկը՝ Թովմասի հետ (Յովհ. Ի. 26-29, Ա. Կորն. ԺԵ. 5):

Յետոյ աշակերտները Գալիլիա կը դառնան, հաւանաբար իրենց Վարդապետին հրամանին վրայ (Մատթ. ԻԸ. 10), որ սակայն անոնց կը յանձնարարէ աստուածայնական իշխանութեան ոստանը դառնալ, հոն ընդունելու համար Ս. Հոգին (Դուկ. ԻԴ. 48): Ինչ ալ ըսուի, այս զանազան տեղափոխումները կը բացատրուին: Յարութիւնը Համբարձումէն բաժնող խորհրդագար ժամանակամիջոցին, Փրկչին բացորոշ նպատակը եղած ըլլալով համոզել իրենները իր վերկենցաղումի իրականութեան մասին, կարեւոր կը նկատէ երեւիլ անոնց՝ իր գործունէութեան երկու կեդրոններուն մէջ ևս: Ուստի անոնց կ'երևի նախ Հրէաստանի մէջ, վասնզի Ս. Քաղաքը եղած ըլլալով թաւրը, հոն պէտք է ըլլար աշակերտներուն և յորուցեալ Քրիստոսին ոռոջին ժամադրաւայրը, և, ինչպէս պատշաճ ալ էր, յիսուն օր վերջը, Սուրբ Հոգիին հեղումը տեղի ունենար Եկեղեցոյ վառարան և Քրիստոնէութեան քաղաքամայր ըլլալու սահմանուած այս ոստանին մէջ:

Միւս կողմանէ զժուար էր որ բոլոր աշակերտները կարենային Երուսաղէմի մէջ հաւաքուիլ աղատօրէն: Ո՞չ ապաքէն անոնք, իրիւ ահաբեկ ականատեսներ, ներկայ էին գտնուած իրենց Վարդապետին վրայ խուժած ատելութեան և կիրքերու ահաւոր պայթումին: Ո՞չ ապաքէն գերագոյն ատեանին որոշումովը բանադրուած և օրէնքէ դուրս էին նկատուած իրենք (հմմտ. Յովհ. Թ. 22): Կը հասկցուի ուրեմն թէ ինչո՞ւ համար Հրէաստանի մէջ Յիսուս անոնցմէ այնինչին կամ առաւանելն տանըմէկին կ'երևի, այն ալ փակուած տեղերու մէջ, յատկապէս զգուշանալով չքեղանքէ և ամբօթային աղմուկէն: Բայց այս սահմանափակ երեւոյթներէն զատ ուրիշ բանի ալ պէտք կար տակաւին. վա-

(*) Անվաւեր Աւետարաններէ ոմանք եւ միջին դարու հեղինակներ կը մատնանշեն թէ Գալիլիա ըսելով հոս պիտի հասկցուի ոչ թէ Պաղեստինի հիւսիսային երկրամասը, այլ Երուսաղէմի հարաւարեւմտեան այն բարձունքը, որ այդպէս կը կոչուէր, իբրեւ Ս. Քաղաքին մէկ արեւարձանը, ուր կը բնակէին զայլիլիական գաւառացիները: Տեղական աւանդութիւն մը մինչեւ ցայսօր Երուսաղէմի մօտակայքը կը ցոլցունէ այդ անունով օրբովայր մը, ուր Յոյները վաղ մը ունին, աւետարանական այդ յիշատակին նուիրուած:

սրնդի տաքեղանքէն և Հրէաստանի մէջ իրեն հետևող քանի մը կիներէն զատ, Տէրը դեռ ունէր Գալիլիացի աշակերտներ: Անոնցմէ շատերը թերեւս այս Զատիկի տօնին ալ չէին դացած. եթէ հոն եղած իսկ ըլլային, աստուածակալական քաղաքին մէջ շուտով կրնային ենթարկուիլ ցրումի վրտանդին: Յիսուս սակայն պէտք էր անոնց ալ ապացուցէր թէ ինքը յարութիւն առած էր. և ինք արդարեւ կ'ուզէր ցուցնել ատիկա անոնց երկնքի կամարին տակ, հանդիսաւոր հաւաքումի մը միջոցին: Այս կը թուի եղած ըլլալ նպատակը Քրիստոսի երևումին՝ հինգ հարիւր եղբայրներու (Ա. Կորն. ԺԸ. 6). հաւաքում՝ զոր հաւանութար պէտք է նոյնացնել Մատթէոսի յիշատակած լերան վրայի ժամողութեան հետ: Գալիլիոյ մէջ է որ կը տրուին զարմեալ հրաշայի ձկնորսութեան և Պետրոսի վերականգնումին տեսարանները (Յովհ. ԻԱ.), որմէ վերջ աշակերտները կը վերադառնան Հրէաստան, ուր սակայն համարձուածքիչ ետքը զանոնք ընդմիջապիտի բաժնէր իրենց Վարդապետէն:

Այսպէս սահնցան անցան անմոռանալի այն քառասուն օրերուն պատահարները, զորս արագօրէն ամփոփեցինք այստեղ (Գործք. Ա. 3): Եթէ մանրամասնութիւնները երբեմն երբեմն ծածանուտ ձև մը կը ցուցնեն, մեծ գիծերը սակայն կը մնան անշարժ. անկապակից տարրերուն գալով, պատմածքներու այդ զանազանութիւնը պէտք չէ զորմանք պատճառէ: Երեւկայեցէք զանոնք գրողներուն կամ թելադրողներուն մօքի վիճակը. յիշեցէք թէ աւետարանական իրողութեանց այս վրաները, իրենց հաւատքին այդ ճշմարտութիւն միջոցին, ի՞նչ ուժգին թափով ծայրայեղ տկարութենէ անցան յորդադեղ հրճուանքի խոյանքներու, ենթարկուելով արտակարգօրէն բուռն զգացումներու, որոնց այնքան արագ իրարու յաջորդութիւնը պէտք է ընդունիլ թէ չէր կրնար բնաւ նպաստաւոր ըլլալ յուշաբերումի զգաստ և ճշգրիտ աշխատանքին: Ինչ որ անկէ իրենց մնաց, իրենց յարուցեալ Վարդապետը տեսած ըլլալու ստուգութիւնը եղաւ. խորունկ և անալլալ համոզում՝ որ կ'արտայայտուի յաղթանակի ճիշի մը պէս զլուարթ և հզօր իրենց խօսքերուն մէջ: Աս-

կէ զատ եթէ ինչ ինչ գիծեր մոռցուած կամ ձեւափոխուած ըլլան, պէտք չէ բնաւ զորմանալ. հակառակ երեոյթը, եթէ եղած ըլլար երբեք, պիտի տարօրինակ թուէր և աւետարանական պատմագրութիւնը անվարկելու բնոյթը պիտի ունենար նոյն իսկ, պատմուածքներուն մասին նախամտածուած համաձայնութեան կասկածը ներշնչելով:

Եւ սակայն բաւական չէ աստուածաշնչական գրուածքները դասաւորել միայն. պէտք է փնտռել և խմանալ թէ ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ յարութիւնը, ինչ որ կը փափաքինք ընել հոս, քննութեան ենթարկելով վերեւ յիշուած վկայութիւնը: Խնդրոյ առարկայ իրողութիւնը, ըստած է յաճախ, կեդրոնական կարեւորութիւն ունի Աւետարանին համար. կերպով մը՝ անով է որ կը շինուի կամ կը փլչի ամէն բան. ռուտի հասկնալի են ճիղերը, զորս ըրած են առանց հրաշքի բացատրելու համար զայն: Արդէն ԺԸ. զարուես, Հատուածք Wolfenbüttesի հեղինակը այս նպատակաւ դիմած էր խարէութեան վարկածին, ըսելով թէ աշակերտները գերեզմանէն վերցուցած էին Յիսուսի մարմինը, անոր յարութեան գրոյցը աւելի դիւրութեամբ տարածայնելու համար: Իայց ամենէն հեղինակաւոր քննադատները, ի՞նչ ձգտումի ալ պատկանին, համաձայն են այժմ ընդունելու համար միայն թէ հաւատքը չի կրնար անպարկեշտութեան պտուղն ըլլալ: «Այն տաւն, կը յայտարարէ Սղարուս, կրօնքը անձնական չահախնդրութենէ ծընած կեղծիք մը միայն պիտի եղած ըլլար . . . Արդ, այս տեսակէտը ա՛լ այնքան անընդունելի դարձած մտածում մըն է, որ պարզապէս ծիծաղելի պիտի ըլլար անոր պաշտպանութիւնը»:

Նոյն ժամանակէն ուրիշ տեսութիւն մը — ա՛ն ալ անվարկուած այսօր, թէեւ ոմանք վերջերս կարծես նորէն ուզած են մօտենալ անոր — կ'ենթադրէ բնական վերկենցադում մը: Արդարացնելու համար այս դրութիւնը, նկատել կուտան թէ Յիսուս շատ կարճ տաւն մը մնաց խաչին վրայ. ա՛յնքան արագ եղաւ այս մահը, որ այս յանկարծահաս վախճանը, ինչպէս կը մատնանշեն աւետարանական պատմուածքները, Պիղատոսի զորմանքը գրգռեց (Մարկ.

ժե. 44)։ Այս առթիւ կը յիշեն օրինակներ խաչումաներու, որոնք յետոյ նորէն ողջացած են բժշկական պատշաճ դարմանումի շնորհիւ։ Յիսուսի պարագային մէջ, կ'ըսեն, գերեզմանին թարմութիւնը եւ խնկեղէններուն անուշահոտութիւնը — առանց գերբնական տարրերու ազդեցութեան — նմանօրինակ արդիւնք մը ունեցան։

Եւ սակայն այս վարկածն ալ ինկած է Սղրաուսի անողոք քննադատութեան հարուածներուն ներքեւ։ Այս հեղինակը ցոյց տուած է առանց դժուարութեան որ, եթէ Յիսուս քիչ ժամանակի մէջ մեռաւ, առիկա իր փափուկ կազմուածքը միայն կը ցուցնէ։ Եթէ զայն գերեզմանէն հանած ըլլային այնպէս ինչպէս աւետարանները կը նկարագրեն, իր անողոքութիւնը երբեք պիտի չօգտուէր այսպիսի վիճակէ մը։ Իր վերքերը, որոնք այնքան ուշադիր հոգածութեան պէտք ունէին, անխնամ մնալով՝ աւելի պիտի ծանրանային եւ լուրջ վտանգներու տանէին։ Եւ յետոյ, գերեզմանէն ելլելէն ետքը ռժեր պիտի երթար Յիսուս, եւ ի՞նչպէս, ոչոքօրինակ դժուար պայմաններու մէջ, իր աշակերտները պիտի տարուէին հաւատալու իրեն։ «Իր գերեզմանէն դուրս քաշկոտուող, բժշկական դարմանի եւ մեծ խնամքներու կարօտ, եւ, ի վերջոյ, հակառակ այդ ամենուն, իր ցաւերէն զգետնուած կիսամեռ մը պիտի կարենա՞ր կեանքի իշխանի եւ գերեզմանի յաղթականի տպաւորութիւնը թողուլ ամենուն վրայ»։ Պէտք է աւելցնել նաեւ, միշտ ըստ նոյն ուստուածաբանին, «հատուածադաւան»ին բացատրութիւնը որչափ քիչ փիլիսոփայական է՝ Բրիստոնէութիւնը անաւագելու համար, Պաուլոսեան վարկածը եւս հակառակ է պատմական մեթոտի, անոր համար որ կը բռնադրուէ աւետարանները, որոնք յարութեան մասին պարունակած իրենց պատմուածքներուն մէջ — զորս իրենք՝ այդ հեղինակներն իսկ՝ իբրեւ արժանահաւատ կ'ընդունին — յայտնապէս կը խօսին ոչ թէ բնական զիպուածի մը, այլ հրաշքի մը մասին։

Ի՞նչ զենի ուրեմն այս դրութիւններուն տեղը։ Իր առաջին կեանքի Յիսուսին մէջ, այս աշխատութեան սկզբունքին հե-

տեականօրէն, Սղրաուս կը դիմէ իր դիցազրոյցի կամ հրաշալէպի (mythe) վարդապետութեան, զոր կ'ընդլայնէ հետեւեալ կերպով պատճառաբանելով զայն։ Եթէ աշակերտները, կ'ըսէ անիկա, Յիսուսի կը հաւատային իբրեւ Մեսիայի, անոր անշուշտ կը վերադրէին անմահութիւն։ Ուստի եւ անոնք պէտք չէ որ կարողացած ըլլան համոզուիլ այն աղէտքին ուր խրեւր էր անոր գործունէութիւնը։ Այս այսպէս ըլլալով, իբրեւ համոզուած խաչալէացիներ, անոնք դիմած են, լուսարանուելու համար, Հին Կտակարանին։ արդ, այդ նախնական մատենին մէջ անոնք գիտութեամբ հասկըցան իմաստը այն հատուածներուն, որոնք Բրիստոսի նուաստացումը նկարագրելէ վերջ՝ կ'աւետէին այդ կործանումներուն յաջորդող փառքով բարձրացում մը (Սղմ. Ժ. 10, Ի. 23-32, Ես. ԾԳ. 10-12, Լւկ. հմմտ. Դուկ. ԻԳ. 27, Գործք Բ. 25-28, Լայն)։ ասկէ ծագում առին Յիսուսի յարութեան աւետարանական աւանդութիւնները, որոնք ինքնին եւ առանց ճիշդի կազմուեցան հրաշալիքային ճանապարհով։

Հրաշալիքականութիւնը (mythisme), սակայն, քիչ վերջը ջախջախուեցաւ Թիւպինկէնի դպրոցէն, որուն պետը, վիճելի կէտին վրայ արձակեց լոյսը այնպիսի նշանաւոր դադափարի մը, որ վերանորոգեց հարցին ուսումնասիրութիւնը։ Էականը, կ'ըսէ Պաուէր, Յիսուսի յարութիւնն առած ըլլալը կամ չըլլալը չէ։ Ինչ որ մեղի համար միակ կարեւորն է՝ այն է թէ աշակերտները հաւատացած են անոր վերակենցաղումին։ Եւ ինչ րառերով՝ «Եկեղեցւոյ դոյութիւնը ըմբռնելու համար անհրաժեշտ է ոչ այնքան թերեւս նոյն ինքն յարութեան, որքան յարութեան հաւատքին նախաւոր ենթադրութիւնը»։ Սղրաուսի եւ Ռենանի չարկուեցաւ արթնամտութիւնը թափանցելու ուշադրաւօրէն ճիշդ այս նշանաւորութեան։ «Առաքեալներուն պատմութեան մասին խօսած ատեններն է որ, կը գրէ զոր օրինակ Փրանսացի հեղինակը, պատահութիւն պիտի ունենանք հետազօտելու յարութեան վերաբերեալ առասպելներուն ծագումը։ Յիսուսի կեանքը, պատմիչին համար, յետին շունչով մը կը վերջանայ . . . Ըսե՛նք սակայն թէ Մարիամ

Մագթադեհնացիին հզոր երեւակայութիւնը կորեւորագոյն դերը կատարեց այս պարագային մէջ։ Աստուածահրաշ զօրութիւն սիրոյ, նուիրակա՞ն պահեր, որ բանդագուշուած կնոջ մը մտաբոյր վիճակը յարուցեալ Աստուած մը կուտայ աշխարհիս։

Եթէ քննադատը, այս հետաքրքրաշարժ հատուածին մէջ, կ'օգէ ըսել թէ հիւանդ ուղեղ մըն է որ դարբնեց Յիսուսի յարութեան պատմութիւնը, որովհետեւ այդ պատգամէն է սակայն սր դուրս եկած է պատմական Քրիստոնէութիւնը, ասոկէ այն պիտի հետեցուէր ուրեմն թէ ցնորամիտ մը եղած է Եկեղեցիին հիմնադիրը. ենթացողութիւն՝ զոր ինքզինքը յարգող զիտութիւնը պիտի չըկարենար ընդունիլ։ Ուստի, Ռոման, այս թուացիկ խօսքը նետելով, աւելի կ'օգէ առասպելին իրրեւ արարչագործ պատճառ ցուցնել սիրոյ աստուածային զօրութիւնը, այս է առաջին ծիլը տեսիլներու տեսութեան, զոր ինք Սղրաուս այնքան զօրաւոր կերպով և լայնօրէն ընդլայնած է, անոր ամենէն ականաւոր ներկայացուցիչը նկատուելու աստիճան։

Սկզբունքը, զոր ինք կը շահագործէ հետեւողութեամբ Պաուլոսի, այն է թէ՛ խնդիրը ոչ թէ յարութեան իրողութիւնը այլ աշակերտներու հաւատքին ծագումը բացատրելուն վրայ է։ Այս նպատակաւ, անիկա կը ջանայ ապացուցել նախ, Ղուկասու և Յովհաննու պատմածները մէկ կողմ դնելով, թէ Զատիկէն անմիջապէս ետքը, Տէրոջը սպանիչներէն խոյս տալու համար, տասնմէկերը Գալիլիա փախան։ Յիսուսի հետ իրենց այնքան յաճախ ժուռ եկած դաշտերուն տեսքը, արիւնոտ այն տեսարաններէն յետոյ՝ որոնց մէջէն անցիր էին դեռ նոր, անոնց մէջ կ'արթնցնէին տպաւորութիւններ՝ որոնց տէր չէին կրնար ըլլալ։ Իրենց անցեալի Փրկիչին պատկերը աչքերնուն առջև կը ծածանէր անդադար։ Արդ, մարդիկ սիրով կը հաւատան իրենց տենչացածին։ Զկարենալով հաշտուիլ այն դադափարին հետ թէ Յիսուս կրնայ անհետացած ըլլալ իրենց կեանքէն, այնքան զօրովանքով փայփայուած այս տեսիլները ի վերջոյ գոյացական իրականութիւններ թուեցան իրենց։ Հոգեբանական երևոյթ մըն է ասիկա, զիտել կուտայ նոյն հեղի-

նակը, որ կը գտնուի ամէն ժամանակներու կրօնական մտեռանդութեանց մէջ։ Մարդ կ'երեւակայէ աչքին առջև տեսնել կարգ մը մեռած անձեր, զորս կը սիրէ և որոնց անդամ մեկնութիւն չի կրնար հանդուրժել։ Գիտութիւնը այս ջղային խանգարումին համար պատճառներ կը ցուցնէ նոյն իսկ, որոնք յաճախ նկարագրուած են. անտարանական բացորոշ շփոթութիւն մըն է ան, աշակերտներու դրութեան համար ա՛յնքան բնական, որ աւելի հակառակը պիտի ըլլար դարմանալի։ Այս ուժ գին ըղձաքին ճնշումին տակ էր որ կարծեցին տեսնել զՅիսուս. զայս տեսան, ու գոչեցին. «Յարեա՞ն»։ — Այսպէս կաղմուեցաւ, կ'ըսէ Սղրաուս, «Ջղային խախտած գործարանաւորութեանց» բնական հակադրեցութեամբ, առաքեալներուն հաւատքը, որ ընդհուպ հաւատքը եղաւ նաեւ Եկեղեցիին։

(Մնացեալն յաջորդիւ)

Ժ. Պ.

ԿՐՕՆՔԻ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Զ. ԿՐՕՆՔԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Այս յօդուածաշարքի առաջինին մէջ կ'ըսէինք՝ թէ կրօնքին սահմանումը տալ կարենալու համար անհրաժեշտ է բուն կրօնական կալուածին և անոր յարակից զիտութիւններու լոյսին տակ քննել իրերն ու իրողութիւնները։ Այսօր, այդ ուղղութեամբ եղած ըստ բաւականի պըրպտումներէ ետք, դարձեալ չենք կարծեր որ կարող ըլլանք իր լրութեան մէջ սահմանել ընկերային այն իրողութիւնը, որ ընթացք տուած է մարդոց քայլերուն, զոնոնք զինած է իրարու ընդդէմ, ու յարգանքով լեցուցած մէկզմէկու հանդէպ, որ ամենէն ստորին և ամենէն ազնիւ զգացումներու ընդունարան է դարձուցիր զանոնք, իր իսկ սիրոյն մղած է զանոնք իրենց նմանները փողոտելու և ճննճերելու, ազգեր է բաժնած, պետութիւններ է քայքայած ու նորեր յարուցած անոնց աւերակներուն վրայ։ Աշխարհի իրադարձու-

թեանց մէջ՝ պիտի համարձակէինք ըսել՝ թէ միակն է ան, որ իր ծրարած գաղա-
նիքները երևան հանելու համար ոսպարէզ
կը կարգայ բոլոր մասնաճիւղերու մասնա-
գէտներուն անհատական եւ հաւաքական
ճիւղերուն. սփինքս մը՝ անյիշատակիլի դա-
րերու ընթացքին լուս՝ Իդիպոսի մը գա-
լլստեան ակնկառոյց սպասողական դիր-
քին մէջ: Ու գտնուեցաւ ուսումնական
մը (C. C. J. Webb) որ յայտարարէր. «Են
ինքս չեմ հաւատար որ կարելի ըլլայ կը-
րօնքը սահմանել»:

Արդ, մեզի կը մնայ այդ կալուածին
մէջ կորով սպասող մարդոց եզրակացու-
թիւնները տեսնել, որոնք իրենց հեղինա-
կին հայեցողութեան և կամ խնդրոյն որոշ
անկիւնէ մը դիտելու հակամիտութեան
զրոյմէն գերծ չեն երբեմն:

Մէկդի թողով տաանութիւնորդ գա-
րէն առաջ եղած աշխատութիւնները, կը
սկսինք կրօնքի իմաստասիրութեան մէջ
զարազուել մը կերտող Քանդով, ու կ'ա-
ռաջադրենք զալ մինչև մեր օրերը: «Են
գիտութիւնը քանդելի որայէսկի կրօնքը
լաւագոյնս հաստատեմ» յայտարարող ի-
մաստասէրը, սակայն, (որուն պիտի ան-
դրադառնանք այլուր և հիմնովին), մեզի
կը թուի թէ արդար չի գտնուիր կրօնքին
հանդէպ՝ զայն առնելով իմացական և հո-
գերանական տուիքներէ բացարձակապէս
գերծ՝ միայն բարոյական գետնի վրայ:
Մտքին ուրանալով գիտութեան եւ բնա-
գանցական ըմբռնումներու հանելու ու է
արժանիք՝ Քանդ կ'անդրադառնայ իր ներ-
աշխարհին, ու հոն տիրող կարգին մէջ կը
գտնէ Աստուծոյ գոյութեան, հոգիի ան-
մահութեան և անձնիշխանութեան համար
անհրաժեշտ եղող խնդրուածները (postulates)
ու անոնցմէ կը հետեցնէ բարոյական օրէնք-
ներ՝ պարտաւորիչ, տիեզերական, բացար-
ձակ. որով, իր ըմբռնումով, կրօնքը կը վե-
րածուի բարոյագիտական հրամանակարգե-
րու, այսինքն՝ բարոյական սկզբունքներու
կիրարկում իբր յաստուածակոյս կողմանէ
տրուած օրէնքներ: Ասոր դէմ, սակայն,
կը բողոքէ կրօնքի դարաւոր պատմութիւ-
նը, ուր կ'արտացոլան կրօնքին ձգած ար-
մատները մարդոց խորքին ու մշակոյթին
բոլոր ճիւղերուն մէջ: Քանդի կողմէն ա-
նիրաւուած երկու ոյժերէն միոյն՝ հոգե-

բանականին զարկ տուաւ Շլայրմախը, ա-
ռարկելով որ՝ ճիշդ է թէ մտքով չենք հաս-
նիր կրօնքի բարձրութեան, բայց նոյնքան
ալ ճիշդ է թէ պարզապէս բարոյական ըս-
կըզբունքներ կատարելով չենք ըլլար ճշ-
մարիտ կրօնասէր. թէ զգացումն է որ մար-
դըս հաղորդ կ'ընծայէ իր Աստուծոյն. ուս-
տի յայտարարեց՝ որ կրօնքը բացարձակ
կախումի զգացումն է. (բայց առարկեցին՝
անիրաւ փաստարկութեամբ՝ որ չունն ալ
պէտք է կրօնասէր նկատել՝ քանի որ միշտ
իր տիրոջմէն կախաւ է):

Քանդի զործնական բարոյականին եւ
Շլայրմախի կախումի զգացումին դէմ ե-
լաւ Հեկել, իմացականութեան ջատագո-
վութեամբ ըսելով. «Իրականը բանականն
է, և բանականը իրականն է»: Այս տե-
սութիւնն ալ, սակայն, իր նախընթաց-
ներուն կարգին, կը մնայ հաւաստապէս
մերժելի՝ իր միակողմանի յատկանիշով:

Բազդատական լեզուաբանութեան բաւա-
րարութեան մասին համոզում գոյացուցած
Մաքս Միւլլէրի համար՝ կրօնքը «մտային
կարողութիւն մը կամ տրամադրութիւն
մըն է, որ զգացումէ և դատումէ անկալ, մանաւանդ
թէ անոնց հակառակ, կարող
կ'ընծայէ մարդը ըմբռնելու Անվերջաւորը՝
տարբեր անուններու տակ և տարբեր ծրու-
տումներու ներքե» (Science of Rel. էջ 13):
Այս սահմանումն ալ գոհացուցիչ չէ, վա-
սընդի նախ՝ նախամարդոցմէ սկսեալ մին-
չև անժխտիլի իմացականութեանց կրօ-
նական ընթացքին մէջ կ'ուրանայ բանա-
կանութեան նոյն իսկ մէկ սերմը. եւ եր-
կորդ՝ շատ բան դուրս կը թողու կատա-
րելագործուած կրօնքներու պարունակու-
թենէն: Թայլորի սահմանումը՝ թէ կրօնքը
«հոգեկան էակներու նկատմամբ եղած հա-
ւատալիքն է»՝ հարցին մէկ կողմը միայն
կը ներկայացնէ. կրօնքին ինչ ըլլալուն
առընթեր պէտք էր ըսել այդ հաւատքին
նաեւ գործնական կողմը: Ահաւասիկ ուրիշ
ոչ-գոհացուցիչ սահմանում մը՝ Սալմոն
Ռէյնաքէն. «[կրօնքը] խղճահարութիւննե-
րու մարմին մըն է, որ արգելք կը հանդի-
սանայ մեր կարողութեանց ազատ կիրարկ-
ման»: Ըստ բաւականի լաւ սահման մը կու
տայ Փլէյտիերէր. «Ուղղութիւնը կամքին՝
որ կը համապատասխանէ տատանումեան
զաղափարին» (Gal. Phil. of Rel. էջ 182):

Սապէս կը սահմանէ էմիլ Տիւրքէյմ. «Կրօնքը նուիրական իրերու նկատմամբ եղած հաւատալիքներու եւ գործերու միացեալ գրութիւն մըն է, այսինքն՝ մեկուսացուած եւ արդիւնաւոր իրերու. հաւատալիքներ եւ գործեր՝ որոնք եկեղեցի կոչուած բարոյական միակ ընկերութեան մը մէջ կը միացնեն բոլոր անոնց յարողները» (Hast., Enc. of Rel. and Ethics, էջ 663): Իսկ Ֆրէյզըր (Fraser) կրօնքով կը հասկնայ «հաշտութիւն» (propitiation կամ reconciliation) մարդոց եւ առնչմէ վեր եղող ոյժերու միջեւ, որոնց մասին այնպէս կը հաւատան՝ թէ բնութեան եւ մարդոց կեանքի ընթացքը կ'ուղղեն եւ կը զեկաւարեն» (The Golden Bough, էջ 50). ու կրօնքի եւ մոգութեան ունեցած յարաբերութիւնը քննելէ վերջ, քրեացատրութիւնք իրողութեանց շատութիւնը, զանազանութիւնը, բարդութիւնը եւ անոնց վրայօք ունեցած ծանօթութեանց սակաւ լինելը նկատի առնելով՝ կը յայտարարէ «այդպիսի կնճառ հարցի մը լման եւ զոհացուցելի լուծման մը անյուսալի ըլլալն» ու առաւելելն աւելի կամ նուազ չափով գովելի վարկած մը մէջտեղ դնելու պարտաւորութեամբ «եւ ամենայն ակնածանօք» կրօնքը կը վերագրէ ձախողած մոգութեան. «արթուն միտքերը ասին մէջ զիտած ըլլալու են որ մոգական արարողութիւններն ու յուռութեանքները իրապէս չէին տար այն արդիւնքները որոնց համար սահմանուած էին, եւ որոնց վերագրուած այդ ենթադրեալ գորութեան մասին տակաւին հաւատացին իրենց պարզամիտ ընկերները: Մոգութեան անգործութեան այս մեծ գիւտը պէտք է որ արմատական թէեւ հաւանաբար դանդաղ՝ եղափոխութիւն մը պատճառած ըլլայ զայս ընելու արթնամտութիւնն ունեցող մտքերուն մէջ: Գիւտը սա աստիճանին հասաւ, որ մարդիկ առաջին անգամ ըլլալով ճանչցան բնութեան կարգ մը ոյժերը ըստ կամս գործածելու անկարողութիւններն, զորս մինչեւ այդ ստին կատարելապէս իրենց իշխանութեան տակ ունենալ կը կարծէին: Ասիկա խոստովանութիւն մըն էր մարդկային տգիտութեան եւ տկարութեան» (անգլ., էջ 57): Այս, բայց, եթէ ներելի է առարկել, նախամարդիկ ոչ թէ նախ մտքերնին կը գործածեն ու բնութեան օրէնքներուն վրայ կամք բանեցնել

կը խորհին ու տար մէջ ձախողելու հետեւանքով կրօնական զգացումներու անձնատուր կ'ըլլան, որ է աստուածներէ կախումի զգացումը, այլ նախ բնական կերպով կը զգան, ու այդ զգացողութեան հետեւանքով կը գործեն: Համեմատաբար շատ ետքի ժամանակներու մէջ կը սկսի երեւոյթներու վրայ անդրադառնալու եւ անոնց վրայ այս կամ այն կերպով տիրելու փորձը: Այս սկզբունքով, մեզի համար մերժելի է՝ ամենայն ակնածանօք՝ պատկառելի ազգապրին վարկածը:

Իր. Կալլօսէյէ հետեւեալ կերպով կուտայ սահմանումը կրօնքին — սակայն ոչ թէ իբրեւ վերջնական ձեւ, այլ իբրեւ փորձ. «Մարդուն իրմէ վեր եղող գորութեան մը վրայօք ունեցած հաւատքը, որով կը ջանայ զղայական պէտքերը զոհանել եւ կեանքի կայունութիւն մը ապահովել, եւ զոր կ'արտայայտէ պաշտումի եւ պաշտամունքի գործերով»: Նոյն հեղինակը կը յարէ, որ հուսկ ապա ոչ մէկ սահմանում՝ որքան ալ ուշադիր քննութեամբ տրուած ըլլայ ան՝ կրնայ յայտնել կրօնքին իսկն ու ճոխութիւնը: Այս իսկ բացայայտ իրողութեան ի տես, պէտք կ'ըլլայ վարկածներուն եւ տեսութեանց եօթն գլխաւոր գարեցներէն առնուազն ու եւ հինգը միացնել՝ պատկերացնելու համար բնօրին այն վաղնջական, յարամայ, ազնուացուցիչ փորձառութեան, որ կրօնքինն է: Այսպէս, կրօնքի պատմութեան եւ մարդ էակի խորքին միջեւ եղած յարաբերութեան լոյսին տակ մեր կողմէն պիտի փորձէինք տալ հետեւեալ սահմանումը՝ երեք տարրերով.

«Կրօնքը՝ (1) գերիվերայ գորութիւններու կամ Զօրութեան ճանաչումն, (2) անոնցմէ կամ Անկէ կախեալ ըլլալու ընթացքն, եւ (3) անոնց կամ Անոր միանալու իղձն է»:

Լոնսոն

ՇԱԽԱՐՀ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՔԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՄԵՐ

“ԶԱՏԻԿ,,Ի ՎԵՐԱԲԵՐՄԱՄԲ

ԿՅԿՏՈՒՐ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Որքան իր սիրուն կազմութեամբը յայտնի՝ նոյնքան ալ իր նշանակութեամբը կեղակարծ է Զատիկը, որ թէ՛ իբր «տօն» և թէ իբր «զոհ» հրէական պատմութեան հետ համեմատութեան դրուած է Աստուածաշունչի թարգմանութեան մէջ։ Եւ որովհետեւ պատմական պատմութեան (որ ըստ ժամանակի կը նշանակէ անխախտ, ազատ և ըստ այլոց անց) տօն մըն էր Իսրայելացւոց եղիպտոսէ ելքն յիշեցնող, զիւրաւ պիտի ենթադրուէր որ հայերէն Զատիկն ալ նոյն բանը նշանակէր իբրեւ զատիկ, որպէս ճիշդ թարգմանութիւնը պատմական իրաւունք։

Ստոյգ է որ նախնիք 40 տնգամէն աւելի 2. Կտակարանի մէջ *פօսչա* Զատիկ բառով փոխանակուած են. բացառութիւն է եղեկիւնի Խն. 21 համարին և Երեմիայի ԼԱ. 8 համարին պատմել (այս վերջինին յունարէն բնագիրը *פօսչա* ձևն ունի), այսպէս նաև Բ. Մնացորդացի թարգմանութեան մէջ 16 տնգամ հանդիպած պատմական ձևն ալ յոյնին մէջ *פօսչա* ձևով է։ Իսկ Ն. Կտակարանի մէջ Դուկասու Աւետարանին թարգմանիչն է որ 5 տնգամ պատմել, տնգամ մը պատմել և հեղ մ'ալ Զատիկ բառը կը գործածէ (Բ. 41). մինչդեռ Յովհաննու Աւետարանին թարգմանիչը նախընտրած է միշտ Զատիկը. նոյնը բրած է նաև Պողոսեան Թուղթերու և Գործքի թարգմանիչը։

Զատիկը բառական թարգմանութիւնն է պատմական — իրաւ է որ տնգամական չէ *quis* հայ արմատէն ածանցուած համարիլ զայն, զատուած (= ընտրուած ?) նշանակութեամբ մը։ Յամենայն դէպս շինծու կամ նորահնար բառ մը չէր ան մեր թարգմանիչներուն կողմէ կիրարկուած. ապա թէ ոչ կարելի չէր որ հասկնալի ըլլային «զենուլ զգատիկն», «ուտել զգատիկն» եւայլն բացատրութիւնները։ Կրնայ կարծուիլ նաև որ՝ զոհագործութեան մը կատարումովը կ'արդարանար պատմական թարգ-

մանել Զատիկ. վասնզի ինչպէս տօնին տնունը իրեն սեպհական զոհին՝ նոյնպէս և զոհին տնունը իրեն յատուկ տօնին հետ զիւրաւ կրնար փոխանակուիլ։

Զատիկը Հայոց համար տօնային կրօնական արարողութեան մը համաձայն՝ պէտք է ըլլայ զոհի համար զատուած կենդանին, եթէ ընդհանրապէս բացատրութեամբ զոհանաք մեկնել զայն⁽¹⁾։

Զատիկին վերագրուած է պարսիկ արմատի մը նոյնացումը որ ծնունդ նշանակութեամբ ընտանի է. զոր օր. հարազատ, պայազատ բառերուն մէջ — զոհագործութեամբ մ'ալ կրնայ կապուիլ անդրանիկ բառին հետ, որուն նշանակութիւնը ծանօթ է արդէն։ Այսպիսի ենթադրութիւն մը անհիմն չէ ինքնին, եթէ նկատուի առնենք սա պարագան թէ հրէական պատմիկ զոհը հօտին անդրանիկներէն կը զատուէր (կ'ընտրուէր) և անդրանիկը կ'ըլլար ընտրանիկ իբրեւ ազնիւ ծնունդ ունեցող կամ յարմար ընտրութեան։

Բառախաղերու տեղն որոշենք. ինչ որ ալ ըլլայ՝ Զատիկը տատուածութիւն մը ընտրանի կան (մինչև իսկ եղիպտոսէն բերելով զայն), ուրիշներ ալ պարսիկ զոհին բառին՝ իբրեւ մոտրուած նշանակութեամբ՝ կ'ուզեն բացատրել զայն։

Եթէ մեր Զատիկը պատմական պարզ փոխանակութիւնն ըլլար, զատկալիս հաւիթի կիրառութիւնը բացատրութեան կը կարօտէր, քանի որ հրեաները պատմելի օրերուն մէջ հաւելիլի համար կրօնական բան մը չունէին։ Թէև William Walsh իր «ժողովրդական Սովորոյթք» գիրքին մէջ (778) կը գրէ. «Յայտնութեանական (apocalyptique) կոչուած բոլոր խորհրդական արարողութիւններու համար հաւելիլ մօտ զատիկ էր Հրէից մէջ, եւ տօնին սեղաններու վրայ կտրուէր տեղ մը կը գրաւէր զատկական օրերուն», բայց այս տեղեկութիւնը շատ ճիշդ չ'երեւիր մեզի, վասնզի հրեաները միայն մահ պատահած առն են սովորութիւն ունին հաւելիլ զոհելու իրենց ազգականներուն տունները, աշխարհի անկայուն և զիւրաբեկ վիճակը յիշեցնելու

(1) Ինչ որ կալիս համար *հատիկ* է, հօտին համար ալ կրնայ զատիկ ըլլալ. — «On disait couramment qu' Attis était le grain»։

համար խորհրդական հայեցողութեամբ մը:

Զատիկին ու պատեքին նոյնացումը արդարացնելու համար՝ պէտք է նախ հրէական պատեքը վերածել իր արժէքին կամ իր էական նշանակութիւնը երևան բերել:

Հրէից պատեքը՝ եկեղեցու անցքը նշանակելէ շատ առաջ իր անկախ գոյութիւնը պէտք էր ունեցած ըլլաւ. աւելի աստուածաբանական բացատրութիւն մը չէր արդեօք, պարնան արեւու անցքին մէկ կենդանակերպէն միւսը:

Տօները ժողովրդական կենցաղի կամ սովորութեանց հետ ներքնապէս կապ ունին՝ եթէ արեւդակնային հաշիւէ մը ազդուած չըլլան: Արդ հին հրեաները կամ հովիւ էին կամ երկրագործ, (որոշոյնները հրեաներուն մէջ տեղ չունին) եւ իրենց տօները գլխաւորաբար երկրագործական եւ Բաղարջակերպը, Եօթներորդայը (Պննտեկոստէ) եւ Տաղաւարահարայը:

Բաղարջակերպը (զոյգ ընդ Զատիկի) յատկացուած էր նորահաս հասկերու (զարիի) նուիրումին, նոյն տառն նաեւ հօտին անդրանիկներուն նուիրումին (երկրագործ եւ հովիւ միանգամայն): Այս երկու ծէսերը իրենց ծագումին մէջ չէին կրնար նոյն ըլլալ. առաջինը երկրագործ՝ իսկ երկրորդը հովիւ ժողովուրդի համար կրնար առաւելագոյն նշանակութիւն ունենալ:

Քանանու երկրին մէջ հաստատուող հրեայ ժողովուրդին համար (ղեւ հօտերու հարստութեամբ չճոխացած) երկրագործական պարագայները աւելի հին եւ կարեւոր էին. — ուրեմն կալի՝ եւ յետոյ հնձանի (Տաղաւարահարայ) տօնը իրենց կարեւորութիւնը կը պահէին վաղնջական կենցաղի մը իբրեւ նշանակներ. — Հօտերու տօնը հաւանաբար վերջէն մօտ գտաւ խաչանց արձակուրդի իբրեւ ժամանակամիջոց, որ զարնան հետ պիտի հաշուուեր:

Զատիկն իբրեւ մասաղ. — Հայոց հին սովորութիւններուն համաձայն՝ Զատիկն կը մօրթուէր զառ կամ ոչխար՝ իբրեւ մատաղ, շատ անգամ նաեւ հոտը (իբրեւ երկրագործ ժողովուրդ). ուրիշ քրիստոնեայ ազգերու մէջ այդ սովորութիւնը Զատիկական տօնի առթիւ տեական չմնաց. մեր մէջ միայն պահուեցաւ այդ սովորութիւնը՝ զոր հրեական փոխառութիւն

կը նկատէին չարախօսները (ըլլայ յոյն ըլլայ ասորի). բայց տոհմային էր այդ բանը մեր մէջ եւ հետեւաբար անսեղիտալի:

Դամասոս պապի օրով (366-384) տարող եւ Ambrosiaster գործի մը անանուն հեղինակէն քաղուածներ ընկող Fr. Cumont՝ հետաքրքրական ծանօթութիւններ կը քաղէ հեթանոսներու եւ քրիստոնեաներու միջեւ տեղի ունեցող զանազան վեճերու վերաբերմամբ:

Իբրեւ շահեկան մանրամասնութիւն պէտք է յիշել որ հեթանոսները կը յանդիմանէին քրիստոնեաները Զատիկ տօնը զարնան զիշերահաւատարին տօնելնուն համար, որպէսզի մրցին «Dies sanguinis»-ի հետ՝ զոր Մեծ Մօր երկրպագուները մարտ 24ին կը տօնէին՝ ի յիշատակ մահուան Ատիսի (= Զատիկ ? , Հատիկ ?): (Revue de l'hist. des Religions 1903, հտր. 48, էջ 287):

Զատիկը նիսանի լրացած լուսնին կ'իյնար. եւ Հրէից եկեղեցական տարւոյն առաջին ամիսն էր. եւ որովհետեւ ամիսները լուսնային էին՝ լուսնի լրումն ալ ամսուն 15 ին կ'ըլլար. — 14 ին իրիկունը Զատիկական գառը կը մօրթուէր (Եւք. Ժ. 6), Յովսէպոսի բացատրութեան համեմատ ἀπὸ ἐνάτης ὥρας μέχρις ἐνδεκάτης (ժամը մէկէն մինչեւ տասներմէկ) իսկ ըստ Փիլոնի (տպ. Mangey II. 292) κατὰ μεσημβρίαν ἕως ἑσπέρας (կէսօրէն մինչեւ իրիկուն), ու կ'ուսէին զայն ա'յն օրուան իրիկունը. բայց որովհետեւ հրէական օրը արեւամուտին կը սկսէր՝ այն է նիսանի 15 ին, հետեւեալ օրն ալ զարիի հունձքին նախախայրիքը կ'ընծայուէր կամ «կը մատուցուէր» Տիրոջ (Ղեւ. Ի. 11, 15): Ըստ Յովսէպոսի (Հնախօս. Դ. Ժ. 5) բաղարջին ամբողջ տօնը եօթն օր կը տեւէր, ամսուն 15էն մինչեւ 21ը միաւորին առնելով:

Ե. Ե. Դ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ս Ա Ս Ա Ր Ո Ւ Ն Ն

(Պատմական Բերքում)

Սամարունին՝ քողած սափորն հորին մօս՝
Դէպի Բաղաֆն ուղղեց Բալերն իր փութկոս :
Իր դրացիներն ալալումով լրսեցին՝
Թէ Հրեայ մը գինին էր գրսած առանձին
Այդ հորին Բով եւ՝ ամէն բան գուճակած ,
Դաղճնիքներու բանալով Բողն ամպամած ...
Մերք ծաղըն ու մերք զայրոյթն իրենց դէմին վրայ՝
Ըսին . Փորձիչն էգի տենչով կը սրբայ ...
Բայց դուն պատմէ մեզ ինչ որ իր հանճարէն
Խօսեցաւ Բեզ հետ այդ Հրեայ մարգարէն :

Կինը խռոված՝ զըսպեց արցունքն որ չիլայ ,
Ու սեւեռուն աչքերով նո՛ր Սիբիլայ՝
Շարժեց շուրթերն , երակներէն երբ իսկոյն
Սարսուռ մ'անցաւ անդուարովն իր հոգւոյն :

— Մըտիկ ըրէ՛ք . Ան ինձ ըսաւ , Ով կին դու ,
Կեանքի միտքեր ունիմ Բեզի յայտնելու ...
Ու պահ մ'աչքերն յառած սարին մեր լեռան՝
Յարեց , Չեր հող քաղած կուտներն ո՛չ բերան՝
Ո՛չ ալ նայումա՛մ մ'ունին ձեզի ուղղելու .
Ու վայրապար անոնց կամփն դուք հըլու՝
Սին պատճումով մը կը պատուէ՛մ մոլեգին՝
Դիքերն որ պիղծ մեռելութիւնն են կեանքին :
Անո՛նց ազդումն էր՝ որով դուն ալ գրսար
Հինգ ամուսին , կին դու , վերջինն ալ օտար ...
Չունէր , այո՛ , ինչ որ գիտն է արուեսին .
Իր արուեսն էր՝ մարդը կանգնել վերստին .
Դոյլ իսկ չունէր որ ջուր հանէր մեր հորէն .
Բայց ինձ ըսաւ՝ քէ *կենդանի ջուրն* իրեն
Ամէն ծարաւ՝ որով կ'սալի հոգին ծիս՝
Պիտի բուժէր արբուցումովն իր վընիս :
Ես ծըծեցի այդ շիթերէն ... ա՛հ , դուք ալ
Զէ՛ք ուզեր նոյն երանութիւնը ըզգալ .

Ու փանդելով ինչ որ կուտ է եւ կամ կիրք՝
Յըրել ամէն խաբկանք, ամէն արհաւիրք:

Նոյն քաղին մէջ, հին մեհեանին փութը ծեր՝
Որ կուտներու վրասնգին հոսն առած էր՝
Ու մօտ եկած այդ հաւաքման նորադէպ,
Վեր առնելով իր ցուպն ու ձայնն ալ հապնեպ՝
Գոչեց, Կուտներն իմաստութիւնն են երկրի.
Առանց անոնց հնար չէ մարդուն որ ապրի,
Անոնք կուտան հանոյնն ոսկի, ուծն երկաթ...
Օրհնեա՛լ ըլլաք, Սոփոյք, Ներգալ, Ասիմար:
Ո՞վ առաւ խելքն այս կնոջ ու տուաւ յիմարի
Լըկանք մ'իրեն՝ որ աշխարհէն հրաժարի.
Աղբիւր երթա՛յ, ու առանց իր սափորին
Ծարաւահիւծ ետ դառնայ ինքն առ օրին: —
Ի՞նչ փոյթ, ըսաւ Սամարուհին, ո՞ր բրտի
Ամանն հորին առջեւ պիտի չկոտորի.
Ինձ կը բաւէ կուց մ'այն ջուրէն կենդանի
Որ բարութեան բըխումին զիս կը սանի.
Իսկ դուն ջանա, որչափ կըրնաս, ա՛յ դու ծեր,
Մեծ արուեստի՝ գեղեցկութեան դիմակներ
Տալ կուտներուդ, որ լոկ եղմով կը խօսին՝
Երբ կը փչես շունչըդ անոնց երեսին.
Այդ կեղականք իմաստութեան մոխիրէն
Կա՛յծ կը յուսաս, նոր հրդեհին փոխարէն:

Շամբրտացի ո՛վ իմ փոքրերս, ձեզի
Իմ հաւասքիս խորքը ահա պարզեցի.
Մեր հորը խո՛ր է, բայց պիտի՛ միտս պասքիք,
Իմ ջրովս ես չեմ ըզգար ծարաւ մը սասկիկ...
Ո՛վ կենդանի ջուր զոր Սիւք՛մը չունի,
Զո՛ւր սրբութեան, ջինջ աղբերա՛կ անհունի:

Նոյն զայրոյթով՝ ծաղրով թողին ու գնացին
Բոլոր դրացիքն, ու մընաց կիճն առանձին:
Հի՛ն Սիւքարի անգիսակից փրտութեան
Գէ՛ջ աղբին վրայ բուսած ծաղիկ մ'եղաւ ան.
Արհամարհեց աղբն, ու ցանկաց արեւուն,
Ու երկինքի ցօղին պայծառ ու քրքումն:

Ե. Ե. Գ.

ՊԱՐՊՈՒԱՆ ԳԵՐԵՋՄԱՆԸ

Քաղաքը սուրբ կը նիրհէր, անմըղձաւանջ ու լռիւն,
 Խոնջած կարծես արիւնի գիներբուէն մոլեռանդ:
 Նոր՝ արեալոյսը սրփռած էր հրաշեսիլ իր ոսկին
 Հեռուն պառկած լեռներու կողերուն վրայ գահաւանդ:

Զարաբերուկ լրոտրեան գահանդամին մէջ դրժխեմ,
 Խրնկաբեր սուրբ կիներուն քափօրն յանկարծ առաւ կանգ՝
 Հոն ուր խաչեալն էր քաղուած: Բայց զլուրած էր մեծն այն վէմ...
 Ու գերեզմանն էր քափուր...: Հսուգութիւնն քէ խաբկանք...

Խռով մ'անոնց սիրքը մըղձկեց: Հոս չէ՞ր հանգիստն իր վերջին,
 Ուր դրին ճանջուած իր մարմինը՝ մտերիմներն իր աննենգ,
 Բայց սա ծալուած վարձամակն, ու կըսաներն այդ նըրբին,
 Զե՞ն մեր սիրոյն ընծաներն, մեր մասներուն գործն ու հէնք:

Ու մինչ անոնք իրարու կը հարցնէին սրտաքափ՝
 Թէ որո՞ւն ձեռքն ամբարիշտ շուրջ էր զայն իր կայէն,
 Զուարթասեսիլ հեռեակի մ'ազդումէն յա՛նկարծ ըսքափ
 Լըսեցին ձայն մը. Յարեաւ Տէրը փառօ՛ղ լուսեղէն:

Ողջո՞յն եղ, ով գերարփի լոյսին դուն սուրբ յաղթանակ,
 Ուր կը վանես իսպառ մութը դանդիւղի գիւերին,
 Պըսակն եւ դուն հրաբաներու, անմահութեան նըրբիսակ,
 Ուր կը բանաս մեր առջեւ հանդերձեալի փակ ուղին:

Լուսապայծառ յարութիւն, նոր կեանքի քաղցր առաւօտ
 Ուր կը հեղուս քու շողերդ մըսածումին մէջ երկբայ,
 Գերեզմանի ծիրէն դուրս ծագող շիւին անծանօթ՝
 Յաւերժափայլ ջահն եւ դու, հոգիներուն ռահվիրայ:

Իզուր դարեր մարդկութիւն հարցափորձեց սիրս ի հեծ
 Ամպն ու մըլուռն անքափանց անդենական աշխարհին.
 Ժամանակի գոգն անհուն, գերեզմանի եզրին յեց,
 Լայնափեռեկ կը բացուէր միշտ մութին վիհն ահա լին:

Պարապութիւնը շրմին նոր էջ մ'ահա կը բանայ
 Մեծ խորհուրդի մասեանէն՝ ապագայի մէջ պահուած,
 Գերեզմանի մոայլը քանձը, արարչութեան խոկն նըսկայ
 Աղօթքի մը պէս միսիք, կ'ընթեռնուն մարդն ու Աստուած:

Պարապութիւնը շրմին քո՛ղ զարմացնէ դաւադիր
 Կայիափաներ, Պիղատոս, ու ըսկեպսիկն այս դարուն,
 Ամբոցն է ան Քրիստոնեայ դաւանանքին երկնաձիր,
 Իր խորքին վրայ կը կանգնի մեր հաւասքին անւարժ սիւն:

ԵՂԻՎԱՐԴ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ս. ԵՐԿՐԻ

ՎԱՆՔԵՐՈՒ ԵՒ ԵԿԵՆԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Թ. ԴԱՐՈՒ ԿԱՐԵՒՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԸ ԵՒ
ԱՆՈՐ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՈԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Այս յիշատակարանը որ լատիներէն գրուած էր Թ. դարու սկիզբը (808), Թագլէր գերմաններէն թարգմանած է ընտիր մեկնարանութեամբ մը, իսկ գնդապետ Վաթսըն ալ նոյնը թարգմանած է անգղիերէնի՝ կցելով անոր շահեկան ծանօթագրութիւններ։ Այս յիշատակարանին ձեռագիրը պահուած էր Պալի հանրային գրատան մէջ. հեղինակը կը թուի թէ Մեծն Կարոլոս կայսեր իշխանութեան ժամանակ Ս. Երկիր զրկած էր վանական մը որպէս զի տեղւոյն քրիստոնէից մասին տեղեկութիւններ հաւաքէ, հաւանաբար կայսեր պէտքին համար։ Մեծն Կարոլոս, ինչպէս ծանօթ է, Պաղատարի Հարուն էր—Ռաշիտի հետ լաւ յարաբերութիւն կը մշակէր և կնքած էր բարեկամութեան դաշինք մը և անոր համաձայն սկսած էր նորոգել Երուսաղէմի եկեղեցիները. և շինեց լատին Ս. Աստուածին անուամբ եկեղեցի մը, որուն յարակից շինուեցաւ Ս. Երկրի լատինախօս ուխտաւորներու հիւրանոց մ'ալ։

Այս յիշատակարանին սկզբնական ձեռագիրը հատուածներու բաժանում չէ ունեցած. մէկ ծայրէն միւսը գրուած է առանց ընդհատի. բայց անզոյ. թարգմանիչը հատուածներու բաժնած է դայն, որպէս զի ընթերցողը կարող ըլլայ զիմելու այն պատմական ծանօթութեանց զոր թարգմանիչը աւելցուցած է յիշատակարանին վերջը։ Այս ծանօթութիւնները որ ընդարձակօրէն գրուած են, կը խօսին Երուսաղէմի և շրջակայից եկեղեցիներու մասին։

Թարգմանութիւնը

1.— Ներկայս ցուցակագիրն է Երուսաղէմի և շրջակայից մէջ գտնուած եկեղեցիներուն և վանքերուն, եպիսկոպոսներուն, քահանաներուն, սարկաւազներուն,

վանականներուն և բովանդակ կղերին որ կը ծառայէ Ս. Տեղերը և կուսանոցներուն մէջ։

2.— Առաջին Ս. Տեղւոյն՝ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին ծառայութեան մէջ են. 9 քահանաներ, 14 սարկաւազներ, 6 կիսասարկաւազներ, 23 կանոնիկոս, 13 պահապաններ, 41 վանական, 12 անձեր՝ որ պատրիարքին առջեւ կը քալեն լապտերներով, 17 անձեր՝ որ պատրիարքին կը սպասաւորեն, 2 հսկող, 2 հաշուակալ, 2 նոտար, 2 քահանայ որ միշտ արթնութեամբ կը հսկեն Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ։

3.— Քահանայ մը կը գտնուի Ս. Գողգոթայի մէջ. Տիրոջ Բաժակին տեղը՝ 2 քահանայ, Ս. Խաչի և Դաստոռակի տեղւոյն մէջ 2 քահանայ և 1 սարկաւազ։

4.— Հոն կան սենեջալներ (seneschale) որ պատրիարքին հրամանին տակ կը պահպանեն բոլոր իրեղենները, 2 մատանապետներ, 1 զանձապահ, 1 պահապան աւաղաններու, 9 զոնապան։ Ամբողջ թիւն է 150, դուրս մնալով 3 հիւրընկալները։

5.— Ս. Սիոնի մէջ կան 17 քահանայ և կղերիկոս, 2 վանական՝ Աստուծոյ նշխիրուած։

6.— Ս. Պետրոսի եկեղեցիին մէջ, ուր ան ապաշխարեց, կան 5 քահանայ և կղերիկոս։ Վանատան մէջ 5 քահանաներ։

7.— Ս. Աստուածածնի նոր եկեղեցիին մէջ, զոր շինած է Յուստինիանոս կայսրը, 12 քահանաներ։

8.— Ս. Թալալոս՝ 1 քահանայ, Ս. Գէորգ՝ 2 քահանայ։

9.— Ս. Աստուածածնի եկեղեցիին մէջ, ի Պրոպոտիէ, ուր ան ծնաւ, կան 5 քահանայ և 25 կոյսեր։

10.— Ս. Ստեփանոսի եկեղեցիին մէջ, ուր ան թաղուած է, կան 2 կղերիկոս և 15 բորտներ։

11.— Յովսափատի Հովտին մէջ, այն պարտէզը՝ որ կը կոչուի Գեթսեմանի և ուր թաղուած է Ս. Աստուածածին, և ուր կը պատուուի անոր գերեզմանը, կան 13 քահանայ և կղերիկոս, 6 վանական և 15 կոյսեր՝ վանքին ծառայութեան համար։

12.— Ս. Ղեռնդիոս 1 քահանայ,

Ս. Յակոբ 1 քահանայ,

Ս. Քառասունք 3 քահանայ,

Ս. Քրիստափոր 1 քահանայ,
 Ս. Աղիւզաս 1 քահանայ,
 Ս. Կիրակոս 1 քահանայ,
 Ս. Սահփանոս 3 քահանայ,
 Ս. Դոմիտիանոս 1 քահանայ,
 Ս. Յովհաննու Ծնունդ, 2 քահանայ,
 Ս. Թէոդորոս 2 քահանայ,
 Ս. Սարգիս 1 քահանայ,
 Ս. Կողմայի և Դամիանոսի ծնունդ, 3 քահանայ:

13.— Զիթենեաց լերան վրայ կան երեք եկեղեցիներ, առաջինը Քրիստոսի Համարածման անդառն վրայ, ուր կան 3 քահանայ և կղերիկոս, երկրորդը՝ այն տեղը՝ ուր Քրիստոս հրահանգեց իր աշակերտները, ուր կան 3 վանական և 1 քահանայ, երրորդը՝ շինուած ի պատիւ Ս. Կուսմին, ուր կան 2 կղերիկոս:

14.— Մենակեացներուն թիւը հետեւալն է. 11 որ կ'երգեն յունարէն, 4 վերացիներ, 6 ասորիներ, 2 հայեր, 5 լատին, 1 որ կ'երգէ սարակիւններուն լեզուաւ: Զիթենեաց լեռը տանող սանդուղին մօտ կան 2 մենակեացներ, մին յոյն և միւսն ասորի, սանդուղին զլուսը՝ 3 մենակեացներ՝ մին յոյն, միւսն ասորի և երրորդը վրացի:

15.— Յովսափատի Հովտին մէջ կայ մենակեաց մը և 26 կոյսերու վանք մը:

16.— Հոն կան 17 կոյսեր ուր Կարողոս կայսեր հրամանաւ կը ծառայեն Ս. Գերեզմանին, և նաեւ սպանիական կուսանաց վանք մը:

17.— Ս. Պետրոսի և Ս. Պողոսի վանքին մէջ, ի Պիզանդ, Զիթենեաց լերան մօտ, կան 25 վանականներ: Ի Բեթանիա, Ս. Ղազարոսի մէջ կայ քահանայ մը, ի Ս. Յովհաննէս՝ ուր կը վերաբերի Հայոց, կան 6 վանականներ:

Վերոգրեալները կը գտնուին Երուսաղէմի մէջ և անոր մօտերը, մէկ մղոն հեռու կամ աւելի քիչ:

Յուցակաղիրը Ս. Երկրի այն վանքներուն որ Երուսաղէմէն հեռի են.

18.— Ի Բեթղէհէմ՝ ուր մեր Տէրն Յիսուս Քրիստոս հաճեցաւ ծնանիլ ի Ս. Կուսէն, հոն 15 քահանաներ, կղերիկոսներ, վանականներ, 2 մենակեաց, որ Ս. Սիմէոնի նման սխնակեաց են:

19.— Ս. Թէոդոսի վանքին մէջ, որ առաջին անգամ անապատին մէջ շինուած է, կան 70 վանականներ, հոն թաղուած է Բարսեղ: Սարակիւնոս աւագակները հրդեհած են նոյն վանքը և հոն սպաննած են շատ վանականներ. ուրիշները փախած են հեթանոսներէն՝ որոնք վանքին վերաբերեալ երկու եկեղեցիները քանդած են:

20.— Ս. Սարայի վանքին մէջ կան 150 վանականներ:

21.— Ս. Խարիթոնի կողմէ շինուած մէկ մղոն հեռաւորութեամբ փոքրիկ վանքի մը մէջ ուր ան կը բնակի սրբութեամբ ունի վանահայր մը . . . և վանականներ . . . (վանահօր անունը և վանականներու թիւը եղծուած են):

22.— Ս. Եւթիմիոսի վանքին մէջ կան 30 վանականներ:

23.— Ս. Կուսի վանքին մէջ, ի Գուզլիպա, կայ վանահայր մը Լայնոս անուն և . . . վանականներ (թիւը եղծուած):

24.— Ս. Յովհաննու վանքը Յորդանանի մօտ, ուր ան կը մկրտէր, կան 10 վանականներ. Ս. Երասիմոս շինեց զայն և հոն թաղուած է: Ան շինեց վանքին եկեղեցին՝ ուր արձանադրուած է իր անունը:

25.— Ս. Յովհաննու վանքը, Յորդանանի եզերքը, ուրկէ ուխտաւորք գետը կ'իջնեն. հոն կայ ուրիշ եկեղեցի մը և 35 վանականներ:

26.— Երիքովի մօտ կայ Ս. Ստեփանոսի անունով վանք մը և փառանի լեռան վրայ վանք մը (անունը եղծուած), չի վիտցուիր թէ այս երկու վանքերուն մէջ որքան վանականներ կան:

27.— Գալիլիոյ Ս. Նազարէթի մէջ կան 12 վանականներ: Նազարէթէն 1 մղոն հեռի, այնտեղը ուրկէ Հրէայք Քրիստոսը գահավիժել ուզեցին, շինուած է եկեղեցի մը և վանք մը ի պատիւ Ս. Կուսմին և հոն կան 8 վանականներ:

28.— Գալիլիոյ Կանայի մէջ, ուր Տէրը ջուրը զինի փոխարկեց, կան . . . վանականներ (թիւը եղծուած):

29.— Տիբերիոյ ծովին եզերքը կայ վանք մը, Եօթնական կոչուած, ուր Տէրը հինգ հազար ժողովուրդ կերակրեց հինգ հացով և երկու ձուկով. հոն կան 10 վանականներ:

30.— Մովին մօտ կայ եկեղեցի մը յանուն երկոտասանից (քանի մը բառ եղծուած), հոն է այն տեղը ուր Ան նստեցաւ անոնց հետ. հոն կան 1 քահանայ և 2 կղերիկոս:

31.— Տիրերիոյ քաղաքին եպիսկոպոսն է Թէոդորոս, հոն կան 30 կղերիկոսներ, որոնց մէջ են քահանաներ, վանականներ և կանոնիկոսներ. հոն կան հինգ եկեղեցիներ և կոյսերու վանք մը:

32.— Ս. Թարօր լերան եպիսկոպոսն է Թէոփանէս, հոն կան չորս եկեղեցիներ, առաջինը՝ ի պատիւ Փրկչին, ուր ան խօսեցաւ Մովսէսի և Նղիայի հետ. երկրորդը՝ Մովսէսի և երրորդը՝ Նղիայի, չորրորդը՝ (անունը մոռցուած): Հոն կան 18 վանականներ:

33.— Ի Սեբաստիա, ուր Թաղուած է Ս. Յովհաննու մարմինը, կայ ընդարձակ եկեղեցի մը՝ որ այժմ աւերակ է. բայց իր գերեզմանը կողմնակի ըլլալով չէ քանդուած, հոն է նաև այն եկեղեցիին տեղը ուր ան բանտարկուեցաւ և գլխատուեցաւ: Եպիսկոպոսն է Բարսեղ. հոն կան 25 եկեղեցականներ, այսինքն վանականներ և կղերիկոսներ:

34.— Ի Սիւքէմ, որ կը կոչուի Նէսպոլիս, կայ ընդարձակ եկեղեցի մը, որ Թաղուած է Սամարացի կինը, և ուրիշ եկեղեցիներ. հոն կան եպիսկոպոս մը և կղերիկոսներ. կայ նաև սրահակեաց մը:

35.— Ի լեռն Սինա կան չորս եկեղեցիներ, առաջինը՝ այն տեղը ուր Աստուած Մովսէսի հետ խօսեցաւ լերան գագաթին վրայ. երկրորդը՝ յանուն Նղիայի, երրորդը՝ Նղիսէի, չորրորդը Ս. Կուսի վանքին մէջ, Նղիան է անոնց վանահայրը և հոն կան 30 վանականներ, լեռն ելնելու կամ իջնելու համար 7700 աստիճաններ կան:

36.— Երուսաղէմէն Ս. Յովսափատ Ս. Կուսի գերեզմանը իջնելու համար 195 աստիճաններ կան, և Զիթենեաց լեռը բարձրանալու համար կան 537 աստիճաններ:

37.— Ս. Կուսի եկեղեցին՝ որ երկրաշարժէն վնասուած է. երկայնութիւնն է երկու թևերով միասին 39 կանգուն, (dexters) ճակատը 35 կանգուն, ատենը 32 կանգուն, ատենին երկայնքը 50 կանգուն:

38.— Բեթղեհէմը եկեղեցին ունի 38

կանգուն երկայնութիւն, ճակատը 23 կանգուն, միւս ճակատը 17 կանգուն, ունի 69 սիւն:

39.— Ս. Գերեզմանի եկեղեցին ունի 107 կանգուն չըջապատ. և գմբեթը՝ 54 կանգուն:

40.— Ս. Գերեզմանէն մինչև Գողգոթա 28 կանգուն է. և Ս. Գողգոթայէն մինչև Գիւտ խաչի տեղը 19 կանգուն:

41.— Ս. Գերեզմանը և Ս. Գողգոթան միասին և Ս. Կոստանդիանոսի եկեղեցին, անոնց ամբողջ տարածութիւնը ունի 96 կանգուն և լայնութիւն 30 կանգուն:

42.— Ս. Սիոնի եկեղեցին ունի 39 կանգուն երկայնութիւն և 26 կանգուն լայնութիւն:

43.— Քահանաներու, սարկաւազներու, վանականներու, կղերիկոսներու և ամբողջ եկեղեցական դասուն համար պատրիարքին կողմէն զրկուած զումարն է 630 ոսկի, . . . (եղծուած) համար 550 ոսկի, եկեղեցական չէնքերու նորոգութեան համար 300 ոսկի, Սարակինոսներու համար 580 ոսկի, (վերջին երկու առղերը անընթեանի են):

Մ. ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ (Մնացեալն յաջորդի)

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՕՍԳ

Պատկան փոքրիկներու նզամամային վայրկեաններուն, ո՛չ քե անհասներու խորհրդածութիւնները այլ ամբողջին զգացողութիւնն է որ յաճախ ընթացք կու տայ գործերուն:

*

Ծնողները յաճախ անարդար են, և անհանդուրժելի կը զսեն իրենց զաւակներուն մօտ փրկիական և բարոյական այն յատկութիւնները զոր իրենք իսկ ընծայած են անոնց:

*

Սխալ մտքի ունեւ է չափազանց յարի իրար խորհիմներուն. այն անկերը, զոր կը յարուցանէ անմասիրտութիւնը, կը մրազենէ բանականութեան յոյսը:

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ՍԻՏՔՆ Ի ՎՏԱՆԳԻ

Եթէ համաշխարհային տաղնապը սպաննէ մտաւորականութիւնը, ինչպէս կը վախնան շատեր, յանցանքը ամենամեծ մասամբ մտաւորականներունը պիտի ըլլայ, որոնք կը գրաւուն ըլլան քաղաքական գրաղումներով և կը լքեն հետզհետէ իրապէս հայեցողական կեանքը:

Բայց այսպիսի հաւաստումէ մը յուզուած՝ մտաւորականներէն ոմանք կը գոչեն. ինչպէս կ'ուզէիք որ մտքի կեանքի նուիրուէինք՝ երբ վաղուան համար ապահովութիւն չկայ, և ամէն ինչ խնդրոյ տակ է: Բայց անոնց պիտի պատասխանէի, աշխարհի սկիզբէն ի վեր ամէն ինչ խնդրոյ տակ եղած է. եթէ մեծ ուղեղները այդ բանը պատրուակէին՝ մարդկութիւնը քայքայնէրու գորուն մէջ պիտի մնար տակաւին:

Որքան ալ քաղաքական տաղնապը մտաւորականներու կեանքին ու գոյութեան կամ . . . չգոյութեան նկատմամբ հետեւանքներ ունեցած ըլլայ, պէտք է ըսել թէ ատոնք, այդ հետեւանքները, կարելի չէ արդիւնել: Եթէ մեր փողոցին անկիւնի տան քիւէն կախուած կղմինտը օր մը գլխու վրայ պիտի իյնայ, այնուհանդերձ միայն իր մասին մտածելու պատիւը չիմ ընծայեր ևս այդ կղմինտի կտորին, այլ կը շարունակեմ կարգաւ ու խորհրդածել: Եւ ահա այս է ինչ որ այժմեան մտաւորականները չեն ուզեր ընել: Մտիկ ըրէք Ռենանի սա՛րաւերուն, որոնք մեր մտաւորականութեան սահմանադրութիւնը պէտք է կազմեն: «Ինչ փոյթ որ վաղուան օրը ապահով է կամ անստոյգ, ինչ հոգ որ ապագան մեզի կը պատկանի կամ չի պատկանիր: Այդու ճշմարտութիւնը նուա՞ղ գեղեցիկ, Աստուած նուա՞ղ մեծ է միթէ: Երկիրը երբ գալարուէ՛ր իսկ պիտի եր քաղաքի իմաստաւորը»:

Ոմանք կը գրեն. «մտքի ինչ կեանք կ'ուզէք որ ունենանք՝ մեր այդչափ նիւթական դժուարութեանց և առօրեայ հացի անձկութեանց մէջ: — Բայց որքան ալ զօրաւոր ըլլայ այս պատճառներին ուժը կա-

րելի չէ սակայն չմտածել որ Վակներ մը, երբ Tannhauserը կը գրէր, կ'ապրէր գալարափողի համար նոմսի կարգադրութիւններ ընելով: Մարդ կը մտածէ Պալլաքի, Պոտլէրի, Վերլէնի, և ուրիշ աշխարհի շատերու մասին, որոնք նախորդած են զանոնք հանճարի յուսակտուր անձկութեան ճանապարհին վրայ: Հին Եւրոպան երբեք չարգիլեց որ Շիլլէր և Պեթովէն գրեթէ անօթութենէ մեռնէին: Ռուսոյ ամէն տեսակ արհեստներու մէջ մտաւ: Դեկարտ իր ճառը հրատարակեց առանց զըրամ ունենալու:

Երասմոս հառաչեց ամբողջ տասնհինգ տարիներ՝ Իտալիա այցելելու գրամ չունենալուն համար: Կրնայինք նոյնիսկ հարցնել, այս տեսակետով, թէ արդեօք արդի պետութիւնները աւելի առատածնուն չեն քան երբեմնի լաւագոյնները: Երբոր Անագոլ Ֆրանս Եւրակոյտի մատենագրական պետ անուանուեցաւ, ծերակոտական մը օր մը մտածեց իրմէ գիրք մ'ուզել: Մեծ գրողը պաշտօնական չըմանակի մէջ հասկցուց որ եթէ իրեն տրուած թոշակը բացործակապէս աշխատանքի անպարտադիր (sinécure) վճարուած մը չըլլայ՝ նորէն և աղմկալից կերպով պիտի հրաժարէր անկէ: Իր թոշակին չգպան: Կա Ֆոնդէն Կոլերիզը թոշաբու և քաղցրաբարոյ չէր գլտներ, երբ ջուրերու և անտառներու վերակացու իր պաշտօնը անփութութեամբ կ'անտեսէր. այսուհանդերձ քանի անգամներ պաշտօնաւորի ըլլալու իր կանխատեսութիւնները չիրականացան:

Թերեւս աւելորդ չէ դիտել թէ մեր յիշած վարպետներէն մեծագոյն մասը ամուսնացեալ չէին, և պահելիք ընտանիք չունէին: Անշուշտ այդ էր մէկը պատճառներէն՝ որոնց հետեւանքով կրցան անոնք իրենց գործը կատարել հակառակ նիւթական կացութեան գերազանցապէս անստոյգ հանգամանքներուն: Ամէն ոք իրաւունք կուտայ ինծի երբ ըսեմ, թէ շատերը, որոնք իրենց գուտ մտաւորական գործին անհամապատասխան գումարներու ետեւ են, իրենց անձնակոն կարիքներէն աւելի՝ տո՛ւն պահելու հարկադրանքէն է որ կը մղուին: Վստահ եմ թէ եթէ Սպինոզա կին մը եւ զաւակներ ունենար՝ պիտի մերժած չըլլար մեծապէս շահարեր զաստուական

այն աթոռը, որ իրեն առաջարկուեցաւ արքունիքին կողմէ, և զոր մերժեց խորհելով թէ այդպէսով իր միաքը պիտի եղծէր: Կը խորհիմ մանաւանդ թէ այս գոտատուական աթոռը չա՛տ փառամատոյց և փաղաքշիչ էր, և թէ իր կինը թերեւս երբեք չհանդուրժէր որ զրկուէր այդպիսի փառասիրական գոհունակութենէ մը: Կը ճանչնամ մարդիկ՝ որոնք կը յօժարին Ակադեմիայի անդամ չըլլալու, բայց չա՛տ քիչեր կը ճանչնամ՝ որոնց կիները զիրենք չչարչրկին որպէսզի Ակադեմիայի անդամ ըլլալու մղեն զանոնք: Աւելցուցէք նաեւ այն ազդեցութիւնը՝ զոր կը զործէ ընտանիքի հօր մը հանգամանքը՝ մեր դատումներուն վրայ: Միշտ խորհած եմ որ եթէ արդի իմաստասէրներէն շատերը գործի եւ զղացման արժէքները դուռ մտաւորականութեան կը նախադասեն, այսինքն pragmatiste են, մեծագոյն պատճառը այն է՝ որ փոխանակ վանական կրօնաւորներու պէս ապրելու, ինչպէս կ'ապրէին Պերքլէյ և Քանդ, ամուսնացեալ են, զաւակներ ունին, «աշխարհք մտած» են: Զօր տեղ չէ որ հոգեւորութեան մեծագոյն զպրոցը, այսինքն Եկեղեցին, կը պահանջէ որ իր քահանաները և պաշտօնականները ըլլան առանց ընտանիքի մարդիկ:

Ամուրիութեան մերժումը, արդի մտաւորականներուն մօտ, ինծի կը թուի թէ ուրիշ բան չէ բայց եթէ չա՛տ ընդհանուր կողմնակալութեան պարագայ մը, այսինքն մերժումը — արհամարհանքը — ամէն բանի՝ որ «ամբողջական» կեանքի սեղմում մըն է: Անոնք որոնք զրամի խնդիրը յառաջ կը քշեն մտքի տագնապը (crise) բացատրելու համար, կը մոռնան որ այսօր երկտասարդութիւն մը կայ, որ ինքզինքը մտաւորական կը կոչէ, որ չ'ուզեր խօսքն իսկ ընել համաստ կենցաղի մը, ընդհակառակը կը յայտարարէ, պարծանքով մը, թէ ինք կ'ուզէ ապրիլ հարուստ, ի գին ամէն բանի, ապրիլ պերճաւքով, ճանչնալ բոլոր զգացողութիւնները՝ որոնց ընդունակ ու կարող է մարդկային էակը: — Ստոյգ է արդարեւ որ այսօր ամբողջ մտաւորական աշխարհի մէջ խստամերկութիւնը (ascetisme) արժէքէ զուրկ կը նկատուի բացարձակապէս:

Մտքին ու հոգիին սպառնացող վտան-

գը, ուրիմն, շատ աւելի խորունկ պատճառներ ունի՝ քան քաղաքական տագնապը:

* * *

Կարգ մը մտաւորականներ մեզի ուրիշ գոտ մը տալու կ'իւլեն: «Մտաւորական յարացոյցը չէ որ կը լքենք, կ'ըսեն, քաղաքական կեանքի նուիրուելով: Երբ ընկերային կարգերը, առողջ արժէքները հաստատուին ու կոյտնանան, ա՛յն ատեն միայն հնարաւոր կը զառնայ մտաւորական կեանքը, որուն համար մենք եւս յարգանք ունինք ձեզի չափ»: Աւու՛ղ՝ ասոր պատասխանն այն է՝ թէ այդ օրը պիտի չգայ երբեք: Եւ յետոյ՝ անոնք որոնք քաղաքական դործերով կը պարտապին՝ բուն պատճառն այն է որ սեղն ունին այդ դործերուն: Պէտք է խոստովանիմ որ չեմ հաւատար որ մէկը ինքզինք ի պարտաւորութենէ քաղաքական կեանքի տայ՝ երբ իր էութեան խորը՝ մտաւորական բաներու կիրքն ունի: Չեմ հաւատար որ մէկը որ երեսուն տարի սա՛ կամ նա նախարարին գէմ կը զրէ, երբ ժամանակ ունենայ՝ Պըղատոն կարդալով կամ հնչեակներ յղկելով կարենայ իր ժամանակն անցընել: «Տիկին», կ'ըսէր Բարրէս իրեն սքանչացողի մը՝ իր հրաշալի ինքնագոտութեամբ, եթէ մեծ բանաստեղծ մը եղած ըլլայի՝ ինչպէս դուք կ'ըսէք, Հայրենասէրներու Ընկերակցութեան նախագահը եղած պիտի չըլլայի»: Եթէ Արիստոտէլ մը, Քանդ մը, Սպինոզա մը քաղաքական դործերով զրադեցան՝ անոնք ո՛չ թէ քաղաքական կուտի ու պայքարի մէջ ապրեցան, այլ քաղաքական հարցը իրենց մտքին սնունդ ըրին՝ դուռ հայեցողական կերպով մը, ասանց անմիջական արդիւնքներ հետապնդելու:

* * *

Այսօրուան մտաւորականները բառ մը ունին իրենց բերանը շարունակ, թէ իրենք փրկիչներ են: Որպէս թէ կարգեր հաստատուելով, յեղափոխութիւն պատրաստուելով աշխարհը պիտի փրկեն: Հոս է որ անոնք ամէնէն աւելի խորապէս ներհակն են ճշմարիտ մտաւորականին, որ կը ջանայ ուղիղ մտածելու և ճշմարտութիւնը գտնե-

լու, տոանց զբաղելու՝ թէ ինչ պիտի պատահի այս մեր մոլորակին։ Այս փրկչութեան մոլեկոնութիւնը աւանդաբարական կարգերու ուղղակի հետեանքն է։ Քանի որ այս դարը բարոյականութեան դարն է։ 1855 ին էր որ Taine կը գրէր. «*Քրիստոնեական ոգիէն ասդին ամէն վարդապետութիւն կը կարծէ որ պարտադրեալ է հաստատելու թէ ինք կուգայ . . . մարդկային աշգը փրկելու։ Այդ վարդապետութիւնները պաշտպանած են իրենք զիրենք ոստիկաններու և հրապարակային ծանուցումներու փաստերով, յայտարարելով թէ իրենք է որ համաձայն են հանրային կարգի և բարոյականի, և թէ իրենց գալուստը արդէն ամենուրեք կը զգացուէր»։*

Այսօրուան մտաւորականները կը կործեն թէ առաքելներ են, և իբր այն՝ իրական ու ճշմարիտ մտաւորականներ։ Բայց այս իրողութիւնը մտաւորականութեան ինքնասպանութիւնն իսկ է։ Այս ալ շատ աւելի լուրջ պատճառներ ունի քան համաշխարհային տաղնապը։

ԺԻՒԼԻԷՆ ԲԵՆՏԱ

Թրգ. Տ. Վ.

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

Դարունն եկաւ։ Բրնուրիւնը կը խայտայ։ Լեռներ, դաշտեր դալարով են զարդարուն։ Հողը յուրի ա՛լ նրբաւէր կը կարգայ։ Իր ծոցին մէջ ապրող բոլոր տարրերուն։

Ձորերու մէջ ծաղկեայ գորգեր կը փռուին։ Իբր նեմավայր մեղուներու ոսկեգոծ։ Մաքրափետու բոլունները կը շարունակեն Սաղարթախի ծառերու վրայ բազմահոծ։

Ամենուրեք կեանքը կ'եռայ դիւրանով, եւ զեփիւռին նուրբ մեղեդին մեղմօրօր Մայրիներու շուրջ կը յածի մեմաւոր։

Մարդիկ սակայն գեղեցկութեան տեսնանով Չեն նըւիրուիր արփիագգետս բրնուրեան, Այլ կը զոհուին Մամոնայի գերութեան . . .

ՄԵՆՐԻԿ

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԺԳ

Յովնաննէս Մուղնեցի(*)՝ Կ. Պոլսէն

առ եղիազար Այնրապցի, ի Հալեպ(**)։

Գերերջանկագոյն և յոյժ պայծառագոյն երանաշնորհ և յոգնահանճար եղբոր իմոյ սիրեցելոյ և յաւէտ բաղձալոյ, լոյս աշացս և մխիթարութիւն անձինս տեսուն եղիազարու աստուածաբան և բանիբուն բարունւոյ մեծի, նուաստ ծառայ Քրիստոսի Յովհաննէս անուամբ և և՛ պաշտօնեայ բանի՝ մատուցելի զողջոյնն միաբար և սէր յարազմայլաբար յոլով կարօտիւ և անյադ տենչմամբ, անքակ յարակցութեամբ ըստ Տեառն պահանջման՝ քեզ և որոց առ քեզ կան խաղաղութեամբ կալ մնալ ի խնամս Տեառն և ի նոյն յարամնալ։

Ընդ ողջունական տրակիս գիտութիւն լիցի մեծի խոհականութեան քում, զի բընական սէր մեր և հարազատական անխարդախ միաբանութիւն, զոր ի միջի մերում կայր, քաջայայտ իսկ է քեզ, որ խղիւղութեայ պատճառ ոչ այլ ինչ եղեւ՝ եթէ ոչ սուտակասպաս և թունալիր նենգատր արք սպրդողք և օժտողաբար պատուողք, որոց ունկնդիր լինելով իմ բարեկամ համարեցայ, և անխարդախ սէրք և անմիջաց հարազատ բարեկամութիւնք թողի և ոչ ծանեայ զսէրք իմով մօլեկոնութեամբ, խաբեբայից արանց, որպէս անիծից որդւոյ Բահամ չՅակոբին և նըմանեաց նոցին, և ի վերայ այնքան յետս չողալոյ իմոյ իրնական սիրոյ քո և զանց առնելոյ, յաւելիր առ իս անոխակալութեամբ, որ Իստամպուլի Գիտուէկ Յովհաննէսն առաքեալ էիր առ իս միջնորդ վասն միաբանութեան և վերստին հաստատման սիրոյ, և ես ոչ գիտացի և ոչ ծանեայ ըզսէրք, զանց առնելով զբանիւ քով, և

(*) Յովհաննէս Մուղնեցի եղած է պատրիարք Կ. Պոլսի 1652 — 1655։ Ծ. 2.

(**) Նամակիս ընդօրինակութեան տակ ծանօթագրուած է այսպէս. «Մուղնեցի Յովհաննէս վարդապետին իւրով կնքովն գրեալ մեղայի թղթին սատան է առ մեզ կացեալ»։ Ծ. 2.

այնու ևս ոչ հնատ սէր քո յինէն, զուանձամբ անձին եկիր առ իս ի սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին և բերան առ բերան սասցեր զխորհուրդ քո վասն միաբանութեան և սիրոյ նորոգման, և այնու ևս ոչ ծանեայ իմով մոլեգնութեամբ, որոյ պատիժ և պատուհանն է, զոր կրեմ այսքան ժամանակ վասն ոչ ճանաչելոյ զբարեկամի իմ հարազատ, զոր ահա տասն տարի է տանջիմ, հաշիմ և մաշիմ և հառաչմամբ սրտիւ աղաչաւեմ ի ներքոյ խղճ մտաց հոգեկանաց, և մարմնական անյաջող և տառապեալ կենցաղովաբութեամբ: Ըստ այսց ոչինչ ունիմ ասել, այլ՝ մեղա՛յ յերկինս և առաջի քո, զի այժմ մտածեմ և խորհիմ զսէր քո՝ թէ՛ ո՛րպէս թողի և մեղայ առ քեզ: Ընդրեմ թողութիւն շնորհել իմոց մեղանաց և աղաչեմ միմեկարեւ զիս բանիւ մեծի խոհականութեան քո, քանզի անպատմելի արամութեան միջի կամ ևս անմխիթար կենօք ի ձեռն արարմանց ճշմարտախօս երկրորդ ար աւորչիս(?), որ առ մեզ՝ թէ՛ ո՛րքան չարիս և վէրս հատոյց մեզ իւրով նենգութեամբ առ միամտութիւն իմ: Նախ և առաջին յիստամպօլու անկումն իմ նա եղև պատճառ, և անտի կամեցայ ելանել զէպ ի Ֆոսանկատուն յապաւէն լինել ի քեզի(?) ինչ. սա աստուատ ողբի աղբի պատրուակ թղթով զարձոյց առ այսր, ևս մեր տեսեալ ի զերազոյն պատուոյ և փառաց անկեալ՝ հաւուց բընոյ էհտաճ եղաք, խարէութեամբ և պատրօնօք զմեզ եղիր ի Հաւուց Թաոոյ վանքըն, և յետ երկուց ամաց, զեռ ևս ոչ լրման՝ սպրդեալ հմուտ առ ժողովուրդն նենգութեամբ և յարոյց ի վերայ իմ պէս պէս բարուրանօք և անտի հնան զմեզ անարդանօք: Յայնժամ կամեցայ ելանել և զետեղիլ ի յանապատն Սողմոսաւանից կամ Յոհանաւանից քանի մի եղբարբք, և անդ ևս ոչ եթող, այլ պէս պէս հնարիւք և միջնորդիւ բազմաւ և ահագին երգմամբ և չարաչար ուխտադրութեամբ հաւատացոյց զմեզ և կարգեաց աթոռակալ մինչ ի տարի ուկէս: Թէ՛ ո՛րքան տառապանք և նեղութիւն կրեցի ի ներքոյ անտանկի զործոյ աթոռոյն միամտաբար՝ ծածկաղլտին է յայտնի: Յայնժամ տեսի՝ մեծահանգէս սիւնհոդոս արար, մինչև Գանձասարու փէրն ևս երեւր՝ թէ՛ օրէնք կամիմ հաստա-

տել: Ես միամիտ լինելով՝ սա վասն իմ է եղեալ նենգութիւն զործեալ և այնպէս մեծահանգիսիւ և ևս պէս պէս բարուրանօք և զբարաբութեամբ յաթոռակալութենէ ձգեաց: Այնուհետեւ ժամանակ ինչ Ոնոփրիտին կամակից և խորհրդակից և զործակից կարգաց զմեզ, և այնու ևս ոչ չառացաւ: Վերստին զարան զործեալ այլ իմն հնարիւք և չարաչար երգմամբ հաւատացոյց զմեզ բազում միջնորդիւ, և մերով թեւօք բոլի որդի մի յառաջ քարչեաց, զմեզ խտրելով՝ թէ՛ քեզ ծառայ ետու զսա: Փոխանակ նորա՝ զմեզ ծառայ տրար իւրն, մեր թեւ և թիկունք լինելով նմա՝ աշխարհ ամենայն կարկեցան: Եւ ինքն ելեալ թուգաւորական հրամանաւ և բոլոր աշխարհի հրատարակութեամբ յերուսաղիմայ անուամբ զժողովուրդն կեղեքելով հնաս մինչ ի Թոխաթ, և անտի մէկ արեղայի խօսքով, այսինքն Շապանի տղային՝ զարձեալ եկն աստ և զժողովեալն յերուսաղէմայ անուամբ իւրն պարխոսպ առեալ նստեր է և ընդ մեզ մարանչի բարուրանօք և նենգութեամբ, և մեք մնացեր եմք ալեկոծեալ և տոտանեալ ի ներքոյ տարակուսանաց. մանաւանդ սուրբ Գէորգայ վանից եկեղեցւոյն(*) շինութիւնն ևս ինքեամբ ոչ ունէի կարողութիւն, պէս պէս հնարիւք և նենգալիւ յուսադրութեամբ հարկ եղ ի վերայ մեր, որով յուսով սկիզբն արարաք քարն հատել տըւաք և կիրն այրեցաք, մինչև Ծ. Թուման խարճ և պարտք եմք տնկեալ: Այժմ այնպէս տրեան թշնամութիւն ձգեալ ի մէջ մեր, և մեք մնացաք ի ներքոյ եկեղեցւոյն ամօթանաց և տարակուսանաց. ոչ զիտեմք զի՛ արարից, վասն զի ոչ ունիմ աստ իսկապէս խորհրդակից և ցաւակից հաւատարիմ բարեկամ և ոչ մխիթարիչ, այլ միայն յոյս և ակնկալութիւն մը խիթարութեան զԳրիստոս ունիմ յերկինս և ի վերայ երկրի զիսկապէս անխարդախ հարազատդ. քանզի յոյս կողմանց ամենից՝ թէ՛ ընկերակցաց, թէ՛ քան զմեզ մեծամեծաց և փոքրագունից, թէ՛ եկեղեցականաց, թէ՛ ժողովրդականաց, թէ՛ հաւատացելոց և թէ՛ աշխղզաց՝ յամենեցունց կարէվէր խոցեալ կամ անբուժելի, ևս առա-

(*) Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցւոյ մասին է խօսքը: Ի. Լ.

ւել սուրբ Գէորգայ վանիցս շինութիւնն, որ ձեռն արկաք, այժմ սա այսքան հա- կառակ թշնամի եղև մեզ, տաճարատակ տառել վէրք եղև ինձ անբուժելի և տա- րակոյս անդերձանելի: Իցե՞ արդեօք զի յկատուծոյ եղև վերստին յիշումն սիրոյ քո առ մեզ և նորոգումն հարազատութեան, զի անուճ քո արձանանայ ի սուրբ եկեղե- ցիս Գէորգայ զօրավարին և ոչ այլոց, թէ՛ բանիւ, թէ՛ դորձով, թէ՛ արդեամբք և թէ՛ զմեզ առ քեզ ածելով հարազատորէն և թէ՛ ինչ կերպիւ որ է, որով անցեալ վերաց ի- մոց բուժումն գտից: Վասն որոյ տարա- կուսանաց իմոց և անբուժելի վիրաց ա- զաչեմ ի հարազատ սիրոյ քո, զի ըստ քում բազմահանճար գիտութեան խկապէս զիւս իրացն և զհնարս բուժման վիրաց գտցես և ծանուցես հարազատորէն՝ այնպէս ա- րասցուք: Դարձեալ Սարգիս վարդապետին կողմանէ, զոր գրեալ էիր յառաջագոյն, որ եկն աստ, խորագէտագիտութեամբ սկսաւ տեղւոյս առաջնորդ եղեալքն որսալ, փոխանակ որսալոյն զայլս՝ յիւրայոցն ևս յետնեալ գտաւ: Բայց այսքան ժամանակ յերկարելոյն պատճառ այս է, որ յորս պատահեցաւ՝ բազումս պահանջեաց, եւ սակաւս ևս լրապէս ոչ տուաւ: Բայց ի սակաւուն բազում ինչս ժողովեաց ևս ի զուր վատնեաց, զորս կաշառ տալով եւ զորս բաշխելով եւ զորս պէս պէս պատ- ճառեաց: Իսկ զալստեանն կողմանէ առ քեզ, թէպէտ ըստ քում բանի բազում անգամ ստիպեցի, բայց անուամբ ևս չի հայրս մեր հոգեւոր ոչ ի թողոյն է թողու- զալ և ոչ յըմբռնելն, զի յերկուց կողմանց երկիւղ ունի ըստ իւր առնելոյն, զոր առ- եալ է ի նմանէ և կերեալ: Գու խորագոյն գիտես: Իսկ եթէ սորա գալստեանն որ- քան ստիպեցի և փոյթ ունէի, ի Յակոբ վարդապետէն տեղեկասցիս: Այլ և իղձք և վէրք սրտի իմոյ ոչ կարեմք ընդ գրով ճառել, միթէ Աստուածն ամենայնի աշո- ղեացէ, որ բերան առ բերան պատմեցից, յայնժամ գիտացես զհաւաստին: Բայց ազաչեմ և խնդրեմ և բազմաօք հայցեմ յեղբայրութենէդ, զի անդրադարձումն թղթոյս և գվիրաց իմոց բուժման պատաս- խանին հնարի փութով հոգասցես, որոյ վասն կաթողին կամ. նաև շնորհակալ եմ հարազատութենէդ, որ սիրոյ նշան բնձա-

յիւ յիշեցեր զմեզ և ուրախ արարեր սի- րով քո. ողջ լի՛ր առ Սուրբ Հոգին: Նաև ողջոյն կարօտական մատուցանեմ աչացս լոյս և հոգւոյս հոգի Սուքիոս վարդապե- տիդ գրկախառն համբուրմամբ և խնդրեմ զի շաղկապ սիրոյ լիցիս ի մէջ մեր և վար- զապետին և զգրեալս յարաժամ արձա- նացուցես յունկս վարդապետին, և կրկի- նապատիկ ընթերցես զգրեալս առաջի վարդապետին: Ահա Յակոբ վարդապետն եկ ի քո սրբութիւնդ բազում խորհրդամբ զոր ինչ ի քէն պատմեաց մեզ մի ըստ միո- ջէ, և մեք ըստ այնմ զպիտանի խոր- հուրդսն ծածկարար պատմեցաք առ սըր- քութեանդ քո: Կրեցաւ ի թվին ՌՃ եւ ԺԻ. (= 1664) ի նոյնմբեր ամսոյ ի Դ. ին:

ԺԴ

Յովնանենա Մուղնեցի Կ. Պոլսէն՝

առ եղիազար վարդապետ ի Հալեպ(*).

Սրբանբէր և երջանկապատիւ պառ- ծաղի և մեծագոյն եղբոր մերոյ Եղիազար վարդապետիդ նուազ և տառապեալ Յով- նանէն քանի սպասաւոր ողջոյն մատու- ցանեմ գրկախառն համբուրիւ, հարցանեմ ըստ բազմանաց զօրպիսութիւն ցանկո- լոյդ՝ թէ զի՞ւրդ կաս և կամ քաղաքավա- րիս: Իսկ զիմա պատահաւք և թէ զիջա- նիցես հարցանել՝ ցղա իսկ հարցցես, որոյ յանձնեցաք զնամակս և զօրպիսութիւնս մեր ասել: Յուշ լիցի քեզ վասն Ռնոփրիոս վարդապետիս, զոր տարադէպն եկն առ քեզ, քանզի սկզբնաւորն սատանայ(**) ոչինչ եթող, զոր ոչ թափեաց զթիւն իւր ի ձեռն արբանեկաց իւրոյ ի դա. վասնզի յամե- նայնէ զրկեալ գտաւ, թէ յլստացուածոց և թէ յիշխանութեանց միանգամայն սու- տակապաւս բարեկամաց. ևս ի ձեռն այլ- տգրեաց այնքան ցաւեալ տառապեցաւ,

(*) Նամակի ընդօրինակութեան լուսանցքին վրայ ծանօթագրուած է այսպէս. «Նոյն Մուղնեցի Յովնանէն վարդապետին գրեալ աղաչանաց զիւր վասն Կարկու(տ) Ռնոփրիոս վարդապե- տի) վաղահալիլոյն»:

(**) Կ'ակնարկէ Զուգայեցի Յակոբ Դ. կաթո- ղիկոսին, որուն հակառակորդաց խումբին մէջ կը գտնուէր Ռնոփրիոս վրդ. Կարկուտ: Դ. Հ.

մինչ իւր ընտանիքն ևս թալանեալ կողապետեցան՝ թէ՛ ի յայգոյ, թէ՛ ի դարգոյ, թէ՛ ի դրամէ, այժմ ի ներքոյ ծանրաբեռն պարտուց կան անկեալ՝ ոչինչ ունելով յոյս փրձանոց, միայն յԱստուած ապաւինեալ զիմեաց առ զուրի հղորոգ սիրելոյ։ Եւ զի խնդրեմ, ո՛վ տենչալի եղբայր իմ, թէ զանց արարեր զյանցանս մեր որ առ քեզ, զայս լիցի նշան, որ զթով եռացեալ հայեսցիս ի դա (որ) քան զմիկըջերոյ զիմեաց առ ազրիւրդ յորդառատ, և զոր ինչ առ դա ցուցանես՝ ինձ է համարեալ և առ իման։ Դանդի ոչ է զանդաղելի բժշկին բժշկել զխօթացեալս, և զի կարծեմ թէ դու և և կամիցիս միաւորել զովաւ զհեռացեալսն ի քէն։ Դարձեալ զՍարգիս վարդապետի զալն, թէ ժողովին, թէ շարժմունքն մի ըստ միովէ՝ թէ յորմէ զինչ պատահեցաւ նմա և թէ ո՛րպէս վատնեցաւ ժողովեալ զինչսն և կամ թէ յեւանելն զորա յերկրէ ո՛րպէս եղև՝ զիսկութիւնն յմոտփրկոտ վարդապետէս իմասցիս։ Եւ դարձեալ ըստ թըղթոյ պատասխանին, որ ընդ Յակոբ վարդապետին, զպատասխանին խնդրեմ մի յամեցուցես։ Ողջ լիւր առ զլուսն համայնից գլուխդ երջանկաց, բաւ է։

Դրեցաւ նամակս ի թըւահաշտութեան մերոյ ՌժժԳ (= 1664) յամսեանն նոյեմբերի ի Իէ։ Ողջոյն տառապեալ հօրէս առ սիրեցեալ որդին իմ Սուքիաս վարդապետին։

Հրատարակեց՝ Մ. Ե. Ն.

ՆԱՄԱԿԱՏՈՒՓ

Պ. Մ. Թ., St. Aubin. — Ս. Նեբրեսկա Լամբրոնացիի Թուրքը՝ առ Ոսկան ձգնաւոր՝ հրատարակուած է Ս. Արքուդոս սպարապետ, 1842ին, հեղինակին «Խորհրդածութիւն Սրբազան Պատարագի» գիրքին կցուած յաւելուածական էջերու մէջ (21-27)։ Ձեր զրկած օրինակը տպագրեալին հետ համեմատելով տեսանք որ տեղեկ կը սրբագրեն գիրաւ։ — Առ այժմ կը մնայ մեր մօտ ի պահ։

ԽՄԲ.

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՕՐ, 1932, Փարիզ, էջ 154, գին 10 ֆր.։ Հրատարակեց Հայ Գրական Ակումբի Կեդրոնացիի՝ Գրաստն Հրանդ-Սամուէլ, 51 Rue Monsieur le-Prince, Paris (VI)։

Փարիզի Հայ Գրական Ակումբը հիմնուած է 1928 ին, խումբ մը մտաւորականներու նախաձեռնութեամբ։ Ակումբին նպատակն է իր անդամներուն և հայ հասարակութեան մտաւոր զարգացման նպաստել, քաղաքականօրէն չհղոք զեանի վրայ և սիրոյ միջնորդութիւն մը մէջ, Իր չորս տարուան դոյութեան ընթացքին Ակումբը բացառապէս Փարիզի հայութեան մատուցած է մտաւորական գնահատելի ծառայութիւն մը իր մօտ 80 զեկուցումներով, դասախօսութիւններով, եւայլն։ Այսօր Ակումբը աւելի կ'ընդարձակէ իր ծառայութեան դաշտը՝ հրապարակ հանելով, Հայ Մշակոյթի Օրուան առթիւ, մասնաւոր հատոր մը։ Հետեւեալ տողերով կը ջանանք զազափար մը տալ Սիւնի ընթերցողներուն, այս հրատարակութեան շահեկան բովանդակութեան մասին։

«Երկու Խօսք»-ին մէջ, որով կը բացուի հատորը, կը շեշտուի արժէքը մշակոյթին և կարեւորութիւնը Մշակոյթի Օրուան, որ տարուէ տարի աւելի լայն ժողովրդակա-նութիւն կը զանէ հայ գաղութներու մէջ։

Դիրքը թղթատելու ատեն հաճելի է տեսնել քով քովի անունները գրչի մշակներու, Թէքէեան, Ահարոնեան, Զօպանեան, Բերբերեան, եւայլն, որոնք միացած են Հայ Մշակոյթի վեհ զրօշին ներքեւ։

Արժէքաւոր գրութիւններ չափ են հաւաքածոյին մէջ, և կարելի չէ միառմի զբաղիլ անոնց բոլորին հետ։ Ուստի պիտի բաւականանանք ատենց մէջէն մի քանի հատը միայն ներկայացնելով։

Ուշագրաւ գրուած մըն է Պրոֆ. Նիկ. Աղոնցի «Հայ Մշակոյթի Սկզբնաւորութիւնը» խորագրով յօդուածը (էջ 33-40), որ կը բաղկանայ երեք մասերէ։ Ա. մասին մէջ հմուտ բանասէրը կը զբաղի Կորիւնի Պատմութեան վերջը գտնուող ժամանակագրական ծանօթութեանց պարզաբանութեամբ. բնագրին վրայ կարեւոր սրբագրութիւններ ընելէ յետոյ Մաշթոցի քահանայութեան և գրի վիւտին թուականները հե-

տաղօտելով կը հասնի 392 եւ 403 տարիներուն: Բ. մասին սկիզբը կատարած կը յայտնէ թէ կարելի՞ է հաւատ ընծայել այս թիւերուն, և իր գննութիւնները յառաջ տանելով կը հասնի սա ծանրակշիւ եզրակացութեան թէ «գրեթէ զիւտի պատմութիւնը եղծուած է զիտաւորեալ կերպով, թերեւ, նոյն կորիւնի ձեռքով»: Գ. մասին մէջ գրեթէ զիւտի աշխատութեանց վերաբերմամբ կարեւոր դեր կ'ընծայէ Թէոդոր Մոպսուեստացիի, և կը յարէ «Թէոդոր անունը քննել գրեթէ պատմութիւնը, նշանակում է չորացնել կենդանի ծառը»: Սա քիչ մը չափազանցութիւն կը թուի մեզի:

Պ. Ադոնցի այս հետազոտութեան «նըպատակը համեստ է՝ վեր հանել դժուարութիւնները և գծել ուսումնասիրութեան շաւիղը»: Ներկայ յօդուածը մէկէ աւելի հետաքննական կողմեր և հետաքրքրական ցուցումներ ունի արդարեւ:

Յաջորդ յօդուածը անխոնջ բանասէր Հ. Ն. Ակինեանի գրչէն է, «Հայ Ստեղծագործ Միութիւն» վերնագրով (էջ 41-48): Հեղինակը համառօտակի կը խօսի զիրի ծագման և կարեւորութեան վրայ, և կը շեշտէ Մաշտոցի աշխատանքին մեծութիւնը: Հայ Մշակութիւն մեծ սահմաններէն Հայոց գրականութեան հիմը դնելէ յետոյ՝ իր ստեղծագործ աջով զիր կը շնորհէ նաեւ Վրաց, որոնց խոժոռի և միսդրուլի կոչումը երկու կերպ գիրերը միանգամայն «յեղած են հայկականին վրայ»: Յետոյ Մաշտոց սղոյան ազգին համար ալ գիր կը ձեւէ և կը յանձնէ Բենիամին երէցին, որ յատկապէս իր մօտ եկած էր իր բարբարոս ժողովուրդին համար նշանագիրներ խնդրելու: Հոս Հ. Ակինեան հետաշարժով մինչև հիմայ յարգուած տեսութենէն, որուն համաձայն Ադուան ազգ ըսելով Հայոց և Վրաց սահմանակից Ադուանից աշխարհի ժողովուրդը կը հասկցուէր, կ'ուզէ հաստատել թէ այս սղոյան ազգը արան ժողովուրդն է, որ իրեն ցեղակից Գոթական ժողովուրդին հետ խառնուեցաւ. և որովհետեւ ալանական գիր և գրականութիւն ծանօթ չէ ազգերու պատմութենէն Հ. Ակինեան, իր «զգաժողով»-ին վրայ հիմնուելով կը գրէ «որ այդ գոթական գրերը ուղղակի Մաշտոց վարդապետի հնարած կամ կերպածուած «ադուաներէն լեզուի» նշանագիրներն են»: Բիւշ մը վարը

վիճական հարցերու բախելով Հ. Ակինեան չ'ուզեր յառաջանալ և աւելի խորը յուզել ադուան-ալան-գոթական նշանագիրներու զաղտնիքին յատակը: Ադուանից-Գոթաց գիրերու մասին այս տեսութեան չէնքը կերտելու համար Հ. Ակինեանի կողմէ դրուած հիմերը զօրաւոր չ'են: Ասկէ զատ յոյն պատմիչներ կ'աւանդեն թէ գոթական նշանագիրներու հնարիչը և Ս. Գիրքը գոթերէնի թարգմանողն է Ուլփիլաս (Յ 383), և ասիկա ընդունուած է առ հասարակ: Արդ այս ուլփիլասեան տեսութիւնը վրձնապէս հերքել ու քանդել պէտք է անոր տեղ Մաշտոցեանը կանգնելու համար, իսկ այդ ծանր գործը չ'ենք կարծեր որ կատարուած է Հ. Ակինեանի մէկ երկու պարբերութիւններուն մէջ:

Շահեկան գրութիւն մըն է Յ. Զաւրեանի յօդուածը վիշապներու մասին (էջ 64-75), որ կը ներկայացունի Ակադ. Ն. Մոսի տեսութիւնները: Հայաստանի մէջ, մանաւանդ Գեղամայ լեռներուն վրայ, գրանուած են վիշապ-ձուկերու մեծամեծ քարէ արձաններ, որոնք կը խորհրդանշէին ջուրի և արգասաւորութեան աստուածութիւնը: Այդ շատ հին արձաններէն ոմանք կը պատկերացնէին ձուկեր իսկ ուրիշներ՝ տարբեր կենդանիներու զուլանք, ինչպէս եղ, գոմէշ, և այլն: Կենդանական այս գլուխները կը նկատուին տոհմական խորհրդանշաններ. ուստի եղի գլուխով արձանը կանգնուած է այն տոհմին կողմէ, որ իր ցեղային խորհրդանշան ունէր եղի գլուխը: Այսպէս կը բացատրուի կաւաւ (կաւաւ) բառը, որ կը նշանակէ «եղազուլ»: Իսկ կամաւրականներու տոհմավայրի անունը Աշարունի՝ բառացի կը նշանակէ «եզորդիներ»: Նախարարական վիշապապաշտութիւնը երկար ժամանակ պայքար մղեց արեւականներու ներքին ժող արեգակնային կրօնքին դէմ, որոնց Վահագն աստուածը, սակայն, ի վերջոյ յաղթեց վիշապներուն և ստացաւ Վիշապախաղ մականունը: Վիշապը որ մինչև այն ատեն բարի աստուածութիւն մը նկատուած էր, յետ այնորիկ դարձաւ չար ոգի մը:

Յ. Զաւրեանի յօդուածը պէտք է ըսել որ շատ անխնամ տպագրուած է, և մեծ ու պզտիկ բազմաթիւ վրիպակներ սպրդած են. զոր օր. 65րդ էջին վրայ ամբողջ հատուած մը երկիցս տպուած է:

Հատորիս մէջ կան ուրիշ յօդուածներ եւս՝ արժէքաւոր և շահեկան. զոր օրինակ Հայ Մշակոյթը և Սոցիալի Արուեստը՝ Լ. Մեսրոպ, Մայրենի Երաժշտութիւն՝ Վ. Սարգսեան, Մշակոյթը Խորհ. Հայաստանում՝ Ա. Խոնդկարեան, և այլն, որոնց իւրաքանչիւրը զատ զատ ներկայացնել փափաքելի էր. սակայն այսպսին ալ կը կարծենք թէ լիուլի կը բաւէ ցոյց տալու համար որ «Հայ Մշակոյթի Օր»ը բաւական հաւանութիւն հաւաքածոյ մը կը զնէ հայ բանասէրներու և ընթերցողներու գրասենտներուն վրայ միանգամայն:

Գիրքը տպուած է ընտիր թուղթի վրայ եւ զարդարուած է բազմաթիւ պատկերներով:

Ն. Վ. Պ.

«ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՐՈՒՍՏ», Տարեգիրք, Գ. Տարի, 1933. Մ. և Մ. Պարսամեան. 14. Rue Lafayette, Paris (10^e): երես 192, գին 1.50 souv.

Գաղութահայ կեանքի մէջ, որ նւթական և միջավայրի պայմանները աշխարհի դժուարութիւններու կը մասնեն զըրականութեան աշխատանքը, ան՝ այդ զըրականութիւնը, ապաստանած է, ջերմոյի մը զուրկութեամբ խնամքին պէտք ունեցող թանկագին ծաղիկներու պէս, օրաթերթերու և սակաւաթիւ պարբերականներու ծոցը. և ի՞նչ ատեն ատեն բախտը կ'ունենանք հրատարակուած ցանցաւ հատորներու վայելքը ճշակիլու, անոնք ալ դարձեալ կը պարտինք մեծ մասով այս պարբերական հրատարակութիւններու օժանդակութեան:

Այս հրատարակութիւններէն բացառութիւն կը կազմեն, նոր Տարիի աւթով, մտաւորական արտադրութիւններու այն ընծայարկութիւնները, Տարեգիրք, Տարեցոյց, անուններով ծանօթ, որ, տարին անգամ մը, կուգան զրասեղաններու վրայ տեղ բռնել բազմազանակ ծաղիկներու փունջի մը կամ միրգերով լեցուն զարդամանի մը պէս:

Տարեկան այս ընծայարկութիւններու շարքին կը պատկանի Մ. և Մ. Պարսամեաններու «Կեանք և Արուեստ» հատորը, որ իր Գ. Տարուան պատկերը կը զնէ մեր աչքերուն առջև:

Միջակ սիրուն հատոր մը, պատկերազարդ, մաքուր և խնամալ տպագրութեամբ, որ կ'երեւան, Գրականութիւն, Գեղարուեստ, Պատմութիւն, Բանասիրութիւն, Գիտութիւն, գլխաւոր բաժանումներու տակ զանազան գրուածներ, հին ու նոր կարգ մը զրոյցներու մասնակցութեամբ:

Այս բաժանումներու մէջ ամենէն ճոխն է, ինչպէս պիտի սպասուէր, Գրականութեան մասը, որ կը կարգացունի զբաղան արժէք ներկայացնող համով հոտով էջեր, որոնցմէ կրնանք վեր առնել — ընտրութիւն մը ըրած ըլլալու սիրուն — ողբացեալ Ա. Արփիարեանի «Զուարթ գրականութիւն»ը զրական ասուլիսի մը ձեւով. սրամիտ, հիւթեղ բացատրութիւններու և առողջ ու ուղղադատ մտածումներու յայտնաբերութեամբ զրուած, հայ գրական վերածնունդի մը բեղմնաբեր մարդարեւական տեսիլքի մը սփռմանքով. «Վանքիս սիրականը» Կէորդ Արքեպս. Ասլանեանի ստորագրութեամբ, գիւղական առողջ նկարագրի թիփ մը, իր կուսական եռանդին ու անձնութեան մէջ պատկերացուած. «Մանացու Անցեալ» հեղինակ Փայլակ Սանասար, տարազրութեան սրտածմբիկ զրուագ մը, հոգեբանական խորունկ զննութիւններով և բացատրութիւններու կենդանի տաքութեամբ զրուած, որ կ'ծու արցունքներով կը պըղտորէ ամենէն յամառ և տոկուն աչքերը. «Սեղծագործութիւնը», Յակոբ Գոյումճեանի, արեւելեան բոցավառ երեակայութեամբ եւ աշուղներու կրակոտ բառերով ուրուագծուած գեղեցկութեան տարփոտ պատկեր մը. Անայիսի «Տրապիզոնի Անթառամը» այս անունով ծանօթ վէպին գեղահիւս մէկ ուրուանկաւոր, հայ մօր գործով ըրոր ողբերկին զեղումներովը եւ կորովի ընդդիմութեամբ, ազեպաւոր ճակատագրին դէմ: Ա. Զօպանեանի մէկ տեսութիւնը, «Գաղութահայ գրականութեան արժեքի մասին», իբրեւ հարադատ և կենդանի հայ գրականութիւն փաստուած և հիմնաւորուած:

Պատմութիւն — բանասիրութիւն բաժնին տակ Բրօֆ. Գ. Արուելեանէ «Կ. Եղեանցի անոնական յիշատակի» պատմական-կենսագրական կտոր մը. և Լեւոն-Մեսրոպի «Պարսկական Ռեկոնստրուկտիւր» պատմագրական կուռ և լեցուն փորձ մը, արիական մտքի ստեղծագործութեան յող-

թանակի մասին այն ցեղերու քաղաքակրթութեան մէջ, որոնք Պարսկաստանը ճգմեցին իրենց տիրապետութեան տակ է—ժե. զարերու ընթացքին:

Մ. և Մ. Պարսմաններու Տարեգիրքը ասոնցմէ և ուրիշներէ զուրս մեզի կը ներկայացնէ գերման երկու հնախոյզ—բանասէրներ, Լեհման Հաուսթ և Տօքթ. Վալտեմա Բէլք, իրենց կատարած կտրելու աշխատանքներուն և զլետերուն մէջ, հայ երկրին և անոր նախահայկական պատմութեան մասին:

Ունի նաև գիտական մէկ երկու շահեկան յօդուածներ. Տօքթ. Լ. Կրիգորեանի «Խեներու Արուստը» և «Բժշկական ֆունկի» մը, Տօքթ. Ալլահվերտի որդիին:

Կարելի չէ անշուշտ քանի մը կարճ տողերու մէջ երևան բերել Մ. և Մ. Պարսմաններու հատորին ներքին արժէքը, իր բովանդակութեան և զանազանութեան մէջ. բայց իբրև տարտամ տպագրութիւն մը մեր կողմէն, իրաւունք կուտանք մեզի ըսելու որ խնամով կատարուած աշխատութիւն մըն է այն, նութիւնը զանազանութեամբ, արժէքաւոր խորքով և արուեստի գնահատելի արտայայտութեամբ. նոյն տունն կը մտածենք որ այս հատորը և իրեն նմանները շատ աւելի արժէք պիտի ըստանային գեղարուեստասէրներու աչքին, եթէ գաղութահայ գրականութիւնը կաշկանդուած չըլլար յաճախ գրականութենէ օտար մտահոգութիւններով և չգտնուէր հարկադրանքին տակ գոհացնելու քիչ մը ամէն ախորժակ, ամէն նկատում և դիրքագգածութիւն, սպառումը ապահովելու համար երեւան բերուած հրատարակութեան:

Եթէ ներուէր ինծի գիտողութիւն մը ևս ընել այս հատորի պատրաստութեան ու բովանդակութեան մասին, պիտի ըսէի որ արուեստը բաւական մեծ չափով կը ներկայանայ հոն, մինչ կեանքը, ապրուած կեանքը, գրեթէ բացակայ է: Անշուշտ գրականութիւն, թատրոն, գեղարուեստ և պատմութիւնն ու բանասիրութիւնն իսկ արուեստներ են, և իբր այն կեանքի տրտայայտութիւններ. բայց տպրուած կեանքը ունի նաև իր ուրիշ երևաններ, որոնք թէև արուեստի չափ հաճելի և հրապուրիչ չըլլան, բայց այլապէս օգտակար են կարգացող սերունդին և պիտի սպասուէին Տարեգիրքի մը պարունակին մէջ:

Գ. ՄԽԱԼԵԱՆ

ՀԱՐԻԻԲԱՆՆԵՒԼԻԿԱՆ ԱՄՍԱՑ ՅՈՒՆԵՍԿՆ ԲՆԵՐԱՅԻ Ա. ՆԵՐՈՐԿՈՒԹՈՒՆ ԵՆԵՂԵՑԻՈՑ, 1807—1932: Դրեց՝ Մարտիրոս Հանտեան: 1932, երես 338:

Կոկիկ և լեցուն հատոր մըն է այս, որ պատու կը բերէ հեղինակին, Բերայի թաղ. Խորհրդարանի ղեւանապետին, համբերութեան, հմտութեան, ձեռնհասութեան, բաղձակողմանի աշխատութեան և տաղտկալի ու տաժանքոտ պրպտումներուն:

125 տարիներու պատմութիւն մը Պոլսոյ ամէնէն բաղձամարդ, հարուստ և նշանաւոր թաղին, Բերայի. Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ հարկաբանահինգ ամեայ յոբելեանին առթիւ պատրաստուած:

Բերայի հայ գաղութին, իբր շահաւիղն ու ծաւալումը Ղալաթիոյ հնազոյն պատմական թաղին, հարկւրէ ուելի տարիներու կեանքի պատմութիւնը. կեանք մը, որ կուգայ պատկերացնել այդ նորահաստատ թաղին ազգային ու կրօնական ապրումը, իր կարելի մանրամասնութիւններուն մէջ, իր եկեղեցիներով, իր դպրոցներով, իր աղքատներու և հիւանդներու հոգածութիւններով (Աղքատախնամ, հիւանդանոց և դարմանատուն), իր ազգային իշխանութիւններու յաջորդական պատկերացումներով, իր աղէտքի ու տկարութեան օրերով և իր յաջող ու փայլուն շրջաններով: Եւ այս ամէնը՝ պատմական ստուգութեամբ ու ճշգրտումով, պատմական անձերու վաւերական նկարագիրներով և անոնց գործունէութեան հարազատ ու կենդանի ուրուագիծով:

Նոյն առան այս գաղութին պատմութիւնը կապելու և շղթայելու համար Պոլսական ազգային կեանքի համայնական պատկերին, կուտայ իրտրու յաջորդող պատրիարքներու կենսագրական գիծերն ու գործունէութիւնները, ուր կը խտանան պոլսական միւս թաղերու մէջ երևան եկած պատմական կարեւոր դէպքերն ու անցքերը և նշանակելի մեծագործութիւնները:

Իր այս բովանդակութեամբ Հանէսեանի այս հատորը կարեւոր պակաս մը կը լեցնէ մեր արդի և ժամանակակից պատմութեան արձանագրութեան մէջ, երբ նրկատի կ'ունենանք որ Պոլիսը, իր երբեմնի բաղձամարդ բնակչութեամբ, անոր ազգային ու մտաւորական գործունէութեամբ,

պետական կեանքի և տնտեսական տագնա-
րէզի մէջ անոր երեւան բերած մեծութիւն-
ներով ամէնէն նշանաւոր հայ զաղութը
եղած է Թիֆլիսի և Զմիւռնիոյ հայ գա-
ղութներուն հետ, և կրնամ ըսել առաջինը
և կարեորագոյնը, իբր կեդրոն Թուրքիոյ
Հայոց ազգային բարձրագոյն իշխանու-
թեան, Պոլսոյ պատրիարքութեան:

Հեղինակը իր պատմութիւնը բաժնած
է երկու շրջաններու. Նախասահմանադրա-
կան շրջան, մինչև 1860 թուականը, և
Սահմանադրական շրջան, այդ թուակա-
կանէն մինչև մեր օրերը:

Այս վերջին շրջանի պատմագրութիւնը
համեմատաբար դիւրին եղած է ստոյգ վա-
ւերագիրներու գոյութեամբ ու կոտորե-
լութեամբ, ընդունելով հանդերձ սակայն
որ այդ վաւերագիրներու լիակատար և
յորդ գոյութիւնն իսկ հեղինակին աշխա-
տանքը բազմապատկած է մեծ չափով, զա-
նոնք մի առ մի աչքէ անցընելու և իրարու
հետ բաղդատելու հարկադրանքին տակ,
որ, եթէ ոչ դժուար, գոնէ ժամանակ առնող
գծնդակ աշխատանք մը եղած է անոր հա-
մար. իսկ նախասահմանադրական շրջանի
պատմութիւնը, հեղինակին հաւաստումին
համաձայն, շատ աւելի դժուար և կնճառ
պրպտումներու և ժամանակին մութին մէջ
որոշ տեսներու համար աւելի մեծ տքնու-
թիւններու պէտք եղած է. բան մը՝ զոր
կրնան ըմբռնել անցեալի փոշիներէն, մու-
թէն և անստուգութենէն աշխարհ մը,
կեանք մը վերստեղծելու կիրքն ունեցող
մասնագէտները միայն:

Եւ պատիւ մըն է հեղինակին համար
որ կրցած է այդ աշխատանքը գլուխ հա-
նել առանց տկարանալու, ինչ որ կ'երեւայ
գիրքին ամէն էջի վրայ երեցող դիւանա-
կան թուղթերու և արձանագրութիւննե-
րու, հէօճէթներու, վարըֆնամէներու
պատճէններէն և հոս ու հոն, այլևայլ
ժամանակներ եղած հրատարակութիւննե-
րու ընծայած փաստերու մէջբերումներէն:
Այս նկատումներով կուգանք սօ եղբակա-
ցութեան որ այս գիրքը կը ներկայացնէ
պատմագիտական իրական արժէք մը:

Հատորին ճակատը կը զարդարեն, շատ
գեղեցիկ ներշնչումով մը՝ Ս. Երրորդու-
թիւն եկեղեցւոյ հին ու նոր շէնքերը և
նորին խորաններու և պատերու նուիրա-

կան զարդանկարները և սիւներու ուրուա-
նկարը, իրենց զարդարանքներով:

Գիրքը կը բացուի Պոլսոյ Պատրիարք,
Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս
Նորոյեանի նամակովը, օրհնելով Յորեւ-
եանի ձեռնարկողներն և բոլոր հին ու նոր
աշխատաւորները թաղին. անոր կը յաջոր-
դէ Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ քարոզիչ՝
Գերաշնորհ Սմբատ Եպս. Կաղապեանի մէկ
ուղերձ-նամակը, պանծացնելով հայուն
նուիրումը իր եկեղեցւոյն և իր հայրենա-
ւանդ առաքինութիւններուն. այս երկու
գրութիւններուն կ'ընկերանան ստորա-
գրողներու կենդանագիրները:

Հատորը մէկ ծայրէն միւսը կը զար-
դարեն Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ զա-
նազան մասերու, Բերայի միւս եկեղեցի-
ներու պատկերները, մաքուր տպագրու-
թեամբ, ինչպէս նաև այս երկար ժամա-
նակին կարեւոր և ազգային անձնաւորու-
թեանց և ողջ իշխանութեան ներկայա-
ցուցիչներու պատկերները. 330 էջերու
տարածութեան մը վրայ, մօտաւորապէս
200 պատկերներ, որոնք աւելի ակնապա-
րար և հաճելի կ'ընծայեն այդ հատորը,
ապրող էջերու պատրանքը տալով անոր:

Հատորը կը փակուի Ս. Երրորդութիւն
եկեղեցւոյ յատակագիրովը զոր այդ առի-
թով պատրաստած է Ա. Սարաֆեան ճար-
տարապետը, որ ունի նաև հատորին ներ-
սը, Պոլսոյ հայ եկեղեցիներու ճարտարա-
պետութեան վրայ շահեկան ուսումնասի-
րութիւն մը:

Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ հարիւր
քսանհինգ ամեայ յոբելեանին նուիրուած
այս հատորը կարծէ որ ունենայ ամէն հայ,
նախ բարոյապէս քաջալերելու համար հե-
ղինակը իր այս խնամալ աշխատասիրու-
թեան համար, երկրորդ՝ անոնք որ Պոլի-
սը կը ճանչնան, կարոտին գոհացնելու
վայելք մը տալու իրենց և վերջապէս ա-
նոնք որ չեն ճանչնար Պոլիսը, պայծառ
գաղափար մը ունենալու այդ կարեւոր գա-
ղութին ու Ազգ. կեդրոնին արդի պատ-
մութեան մասին՝ անոր մէջ տեսնելով իրենց
համարին ազգակիցներու հոգիին ու սրտին
կենդանի արտայայտութիւնները, տաք-
նալու համար անոնց կեանքի հոգեպարար
ճառագայթումներովը:

Գ. ՄԽԱԼԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՎԱՐՉԱԿԱՆ, ԺՈՂՈՎԱԿԱՆ

ԵՒ ԱՅՅԵԼՈՒԹԻՒՆՔ

Ս. Աթոռոյ Տճօրէն ժողովը նախորդ մարտ ամսոյ ընթացքին, իրրեւ վարչական Մարմին, ինն անգամ գումարուելով՝ զբաղեցաւ վանական, մատակարարական, ժողովրդական, կառուածական գործերու կարգադրութեամբ:

Իսկ իրրեւ կրօնական գերագոյն ատենան, վեց անգամ գումարուելով, զբաղեցաւ ժառանգական և ամուսնական խնդիրներով:

Յ. 1 մարտ. Սրբ. Պատրիարքը եւ Տ. Շահէ Սրբազան Երկրով գացին եւ վերադարձան Երեւան:

Ուխտաւորական շրջանի համար Դարպասընկալ որոշուեցաւ Տ. Դեղորգ Վրդ. ձանդղեան, և Հիւրընկալ՝ Տ. Դաւիթ վարդապետ Չալըգեան:

Յ. Կիր. 5 մարտ. Տ. Սմբատ և Տ. Շահէ Սրբազաններ, կէս օրէ վերջ, մեկնեցան Պէյրութ: Սմբատ Սրբազան պիտի այցելէ նաև Դամասկոս, Հայէսկ և Լաթիքիա, Ս. Աթոռոյ կառուածներու քննութեան պաշտօնով:

Յ. Դ. 7 մարտ. Տ. Վահան վրդ. Դեղորգեան Ամման մեկնեցաւ հոգևոր պարտականութեամբ:

Յ. Դ. 8 մարտ. Տնօրէն ժողովոյ Ատենապետ Տ. Սմբատ Սրբազանի Սիւրիա մեկնելուն առթիւ առժամեայ ատենապետ ընտրուեցաւ Տ. Նորայր վարդապետ:

Յ. Ուր. 10 մարտ, վանքաբնակ դպրեական ազգայնաց աշակերտ Հոգևոր Հովիւ կարգուեցաւ Տ. Կիրեղ վրդ. Իսրայէլեան:

Յ. Եր. 11 մարտ. Տ. Վահան վրդ. վերադարձաւ Ամմանէն:

Յ. Ե. 16 մարտ. Սրբ. Պատրիարքը, Տ. Մեսրոպ Սրբազան և Տ. Գեղամ վրդ. գացին Մեռնալ Մոլ և վերադարձան:

Յ. Դ. 22 մարտ. Սրբ. Պատրիարքը, Տ. Մեսրոպ Սրբազան, Տ. Զգոն վրդ. և Պ. Նուրեան գացին Ռէմէ, տեսնելու նպատակաւ վեց միւրանոցներու շէնքը:

Յ. Կիր. 26 մարտ. Սրբ. Պատրիարքին կողմէ, փոխանորդ Տ. Մկրտիչ Սրբազան՝ ընկերակցութեամբ Թարգման Տ. Պարգև վրդ. և զիւսնապետ Պ. Նուրեանի, գնաց Եգիպտական հիւպատոսարանը, ի ներհաւարութիւն Ն. Վ. Յուստ Ա. Թագաւորի ձեռնգրան:

Յ. Դ. 29 մարտ. Տ. Մատթէոս Սրբազան վերադարձաւ Երկրովէն:

Յ. Ե. 30 մարտ. Սրբ. Պատրիարքը և Տ. Մեսրոպ Սրբազան այցելեցին Պարոն Տէր:

ԵԿԵՂԵՏԱԿԱՆ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆ

Մեծ Պահոց շրջանը ըստ պատշաճի հոգևոր շինութեամբ արդիւնաւորելու համար կարգադրուեցաւ որ շարաքն երկու անգամ, Դ. և Ուրբ. առաւօտները Արեւադայի եւ Դ. և Ե. զինները՝ Եկեղեցի ժամերգութիւնները հանգիստաւոր կերպով կատարուին, մասնակցութեամբ բոլոր միաբանութեան և ժառանգաւոր սանուց, և ամէն Կիրակի և Դ. երեկոյին ընդհանուրին, իսկ Ե. առաւօտ՝ կանանց քարոզ խօսուի միշտ:

Առաջին քարոզը Սրբ. Պատրիարքը խօսեցաւ փետր. 28 Դ. երեկոյին, Եկեղեցի ատեն ՎՄԻ՝ արապես քեզ կուսաւ և մի՛ երկիրպագանիցես նոցա՝ բնարանին վրայ, բացատրեց թէ՛ ամենէն վտանգաւոր հեթանոսութիւնը, որմէ պարտի քրիստոնեան զգուշանալ, ներքին կիսաքին մէջ է որ կը գոյանայ, երբ մարդ կերպով մը հ'ատուածացնէ իր կիրքերը, անոնց աղքատեցութեանը ենթարկելով իրամբողջ բարոյականը:

Յ. Եր. 3 մարտ. Ս. Թեոդորոսի տունին առթիւ երէկ երեկոյի նախատօնակը և այս օրուան ժամերգութիւնը եւ Ս. Պատարագը տեղի ունեցան Ս. Թորոսի պատմական մատուռին մէջ, որ է նոյն ատեն մատենադարան զբաղեցաւ Ս. Աթոռոյ:

Յ. Կիր. 4 մարտ. Երէկ երեկոյ, Վերաշափառի թափօր կատարուեցաւ Ս. Յարութիւն, իսկ այսօր Ս. Պատարագը Հայկական Գողգոթայի վերնաշարի մատուռին մէջ մատուցուելէ վերջ մեծահանդէս թափօր տեղի ունեցաւ Ս. Գերեզմանի շուրջը, երկուքին եւս հանդիսապետն էր Տ. Սմբատ Սրբազանը: Քարոզխօսութիւն տեղի ունեցաւ իրաւակից ազգաց միեռնոյն ատեն ունեցած պաշտամունքի հետեւանքով յառաջ եկած աղմուկի պատճառով:

Յ. Դ. 7 մարտ. Եկեղեցի ժամերգութեան միջոցին քարոզեց Սրբ. Պատրիարքը Ս. Յակոբեանց Տաճարին մէջ, Վեղ միայն մեղայ Տէր» բնարանին վրայ. բացատրեց թէ՛ ամէն մեղք, զոր մարդ կը գործէ, ամէն բանէ առաջ ոտնակոխումն ըլլալով քարոյական օրէնքին, Աստուծոյ գէմ ուղղուած անարգանք մըն է. հետեւաբար և զլլուծի գործը այդ զգացումին վրայ պէտք է հաստատուի:

Յ. Ե. 9 մարտ. Ս. Յակոբայ տաճարին մէջ ձաշու ժամերգութեան միջոցին կանանց դասուն քարոզեց Տ. Մկրտիչ Սրբազան Աղանուռնի. բնարանն առնելով Յիսուսի Վարիամ մասն բարի ընտրեաց» խօսքը, բացատրեց թէ՛ քրիստոնեայ կինը, չարամարհելով հանդերձ առտնին պարապմունքը, պէտք է նախամեծարութիւն տայ հոգևոր կենանքի:

Յ. Եր. 11 մարտ. Ս. Կիրեղ հայրապետներու տունին առթիւ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Ստեփանոս եկեղեցոյ այն սեղանին առջեւ, որուն ներքեւ իրրեւ վէմքար դրուած է մկրտու-

թեան ևս կրանդեղայն այն աւազանը, զոր, ըստ աւանդութեան, Ս. Կիրիլի Երեսնագլխի հայրապետը իր մկրտարան էր գործածած:

● Կիր. 12 մարտ. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ. քարոզեց Տ. Տիրան վրդ., որ ներկայացնելով Աւատարանի Անառակին պատկերը, մասնաւորաբար կանգ առաւ զժողով երէց եղբորը զխմորի մին առջև, և բացատրեց թէ առողջ հոգեւոր ամենէն ապահով նըշաններէն մին է ինկած մարդու մը վերականգնումին առթիւ զգացած ուրախութիւնը:

● Դշ. 14 մարտ. Եկեղեցիի ատեն Սրբ. Պատրիարքը քարոզեց Մայր Տաճարին մէջ, անդրադառնալով Մեծ Պահոյ Դ. Կիրակիի առաքելական ընթերցուածին (Դ. 17 — Ե. 14). բացատրեց թէ խանգարուած բարոյականը հետեանքն է միշտ հոգեկան մոլորմանքի: Ուղղելու համար զայն, քրիստոնեան պէտք է վերատուգումի ենթարկէ իր խղճը եւ բոլորովին իւրացնէ Աստուծոյ նպատկերին համեմատ նորաստեղծուած տիպարին սրբութիւնն ու արդարութիւնը:

● Եշ. 16 մարտ. Ճաշու ժամերգութեան ատեն Տ. Մկրտիչ Սրբազան քարոզեց կանանց, նկարագրելով նայինի պատանիին զազապին քով արտասուելու մայրը, մահացած զաւկին մէջ խորհրդաբար մատնանշեց մեղաւորը, որուն հոգեւոր մենք մայրաբար կ'ոգտայ Եկեղեցին, Քրիստոսի կենդանորդ ազգեցութիւնը խնդրելով անոր վրայ:

● Կիր. 19 մարտ. Սուրբ Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ. քարոզեց Տ. Գարեգին վրդ., որ, խօսելով Տնտեսի Առակին վրայ, բացատրեց թէ քրիստոնեան պէտք է երկրաւոր կամ նիւթական բարութիւնները նկատէ իբր միջոց միայն և ոչ երբեք նպատակ, և միջոց՝ առնչման տիրանալու հոգեւոր բարութեանց:

● Եշ. 23 մարտ. Առաւօտուն, Ճաշու ժամերգութեան ատեն Տ. Մկրտիչ Սրբազան քարոզեց կանանց. նկարագրելով Սողոմոնի այցելող Սարայի թագուհին, անոր մէջ ցոյց տուաւ երջանկութիւնը կրօնքի իմաստութեան մէջ փնտռող բարի տիկնոջ տիպարը: — Երեկոյին, Եկեղեցիի միջոցին քարոզեց Սրբ. Պատրիարքը, «Որ ի փոքուն հաւատարիմ է և ի բազմին հաւատարիմ է» բընարանով. բացատրեց թէ փոքրիկ պարտականութիւններուն հանդէպ մեծանուն հոգի մը վերաբերմունքը երաշխիքն է մեծ պարտականութեանց ընդունակութեան:

● Եր. 25 մարտ. Առաւօտուն Սրբոց Բառասնից Մանկանց տունը կատարուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ ժողովուրդի հոծ բազմութեան ներկայութեամբ և հանդիսական խորհրդաւորութեամբ: Նուիրական պատկերին առջև — ուր կազմուած յատուկ սեղանէն վերաբերուեցաւ Սուրբ Հաղորդութեան սկիզբ — զրուած իրարից պղինձ կաթնասայի մը մէջ նշուող քառասուն ճրագներ կը խորհրդանշէին սառուցեալ լճին մէջ լուսապսա-

կուած նահատակները: — Երեկոյին, Սրբ. Պատրիարք Հօր Նախագահութեամբ, «Հրաշափառ» թափօր կատարուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ. ամբողջ Միաբանութիւնը ուխտի երկրպագութիւն կատարելէ վերջ, կրակամուտի ժամերգութիւն կատարուեցաւ նոյն համազգային Տաճարի հայկական Ս. Լուսաւորիչ հինաւուրց եկեղեցիին մէջ:

● Կիր. 26 մարտ. Գիշերային եւ առաւօտու ժամերգութիւնը կատարուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ. աւանդութեան կանոնադրած իւրաւական սովորութեան համեմատ, Սրբ. Պատրիարք Հայրը պատարագեց Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ. Ս. Պատարագէն վերջ, խառն բաղմութեան ներկայութեան մեծահանդէս և երբազարձ թափօր կատարուեցաւ Սուրբ Գերեզմանին շուրջը: Քարոզխօսութիւն տեղի չունեցաւ, տեղւոյն եւ օրուն հանդամանքներուն կապուած պարագայից հետեանքով:

● Դշ. 28 մարտ. Եկեղեցիի միջոցին քարոզեց Սրբ. Պատրիարքը. խօսեցաւ աղօթքի մասին, բացատրեց անոր գերը հոգեւոր կեանքի մէջ. զայն ներկայացուց իբրեւ գերազանց միջոց հոգին զօրացնելու, խաղաղելու, Աստուծոյ հետ կենդանի յարաբերութեան մէջ մտնելու:

● Եշ. 30 մարտ. Ճաշու ժամերգութեան ատեն Տ. Մկրտիչ Սրբազան քարոզեց կանանց: Նկարագրելով Դործք Առաքելացի Այծնմանիկը, խօսեցաւ բարեգործութեան պարգեւած երջանկութեան մասին, յետոյ, անոր հանդէպ իր բարեբարեայնեան վերաբերմունքը վեր հանելով, բացատրեց թէ ի՞նչ ազնուական զգացում մը կայ երախտագիտութեան մէջ:

ՆՈՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բարեպաշտական

Շնորհակալութեամբ կ'արձանագրենք հետեւեալ նրւերներ:

Կ. Պոլսէն այլի Տիկ. Սոֆի Տաւրեանէ՝ մէկ զոյգ արծաթ աշտանակ. Տիկ. Արամի Ա. Ջաւահեանէ՝ մէկ զոյգ պաճօն եռաթանգեան աշտանակ: Երուսաղէմէն Տիգրանկերտցի այլի Տիկ. Մարիամ Պետրոսեանէ՝ զոյգ մը մետաքսեայ վարագոյր Ս. Յակոբեանց Տաճարի Ս. Աստուածամոր պատկերներուն համար. Էվէրէկցի Տիկ. Մարի Յակոբեանէ՝ եւրոպական զոյգ մը եւ Ս. Աւետարանի բովի մը. Եղեանցի Օր. Խարուն Կապիկարեանէ՝ զոյգ մը վարագոյր Ս. Աստուածամոր պատկերներուն համար: — Շատ մը բարեպաշտներ այլ, Կ. Պոլսէն, Ազեմամեղիայէն, Վալանսէն եւ Երուսաղէմէն տուած են այլեայլ զուգարներ իրեն պատարագոյ, իւրազին եւ մոմազին: